

Mii dáppe

Servodatmáhttu

3

5.-7. cehkiide

ČáliidLágádus – ForfatternesForlag – Authors'Publisher

Pb 140, NO-9735 Kárašjohka – Karasjok

Fanasgieddi, NO-9845 Deatnu – Tana

poasta@calliidlagadus.org

post@forfatternesforlag.org

post@authorspublisher.org

Neahttagirjegávpi – Nettbokhandel – www Book Store

www.calliidlagadus.org

ČáliidLágádusa doaimmahusgoddi

Harald Gaski, *mag.art., 1. amanuensa*

Aage Solbakk, *cand.philol., historihkár*

Vuokko Hirvonen, *phil.dr., professor*

Lena Kappfjell, *cand.philol., dutkanassisteanta*

Torkel Rasmussen, *dr.philos., journalistihka lektor*

Mikael Svonni, *phil.dr., professor*

John T. Solbakk, *cand.philol., dokumentarista*

Dán almmuhusa bargguid suodjalit vuoignaduodjelága njuolggadusat. Almmuheaddji ja vuoigatvuodaoamasteaddjiid sierra lobi haga ii oaččo dán buktaga mánget dahje geavahit viidát go maid láhka suovvá.

Norgga Sámediggi lea juolludan doarjaga almmuhit girjji.

(©) Čáli/govvejeaddjit ja ČáliidLágádus 2015

Ovdasiiddu govat: Liv Engholm/turgleder.com ja Shutterstock

Mañesiiddu govva: Fank Martin Ingilæ

Gráfalaš barggus vástida Britt Hansen

Deaddilan: Wasa Graphics oy, Vaasa, Finland

ISBN 978-82-8263-134-1

Sisdoallu

Servodatmáhttu 7

Sámi servodaga válđoiesvuodat 9

Dán oasis oahpat	9
Sámit – eamiálbmot	10
Luondduealáhusat	11
Duodji	12
Sámegiella	13
Sámi máilmmigovva ja luondduosku	14
Sámi servodat rievda	17
Identitehta ja kultuvra	17
Kultuvra	19
Máŋggakultuvrralaš servodat	20
Kultuvrralaš symbolat muitalit	
ollu olbmo birra	21
Sámi servodat rievda	22
Identitehta ja kultuvra	23
Bargobihtát	24

Media fápmu 27

Dán oasis oahpat	27
Mii lea media ja gávpemedia?	28
Mii lea máinnus,	
ja mo dat váikkuha olbmuide?	30
Mo šaddá máinnus?	30
Máidnosiid gaskaoamit	30
Mo máinnus váikkuha?	31
Čiegus máinnus	32
Buvttaovddideapmi	32
Beakkálmasat máidnosiin	33
Áslakis lea juoga vuovdit	35
Mo gávpemedia govvida	
sohkabeallerollaid	41
Mo gávpemedia ja máidnosat	
váikkuhit min geavahandábiide	42
Bargobihtát	46

Ráddi ii buole okto 49

Dán oasis oahpat	49
Pubertehta	50
Ráhkásmuvvan	50
Ovttaseallin	54
Juhánis leat guokte áhči	55
Skihpároktavuohta	56
Ovttaseallin	58
Skihpároktavuohta	59
Bargobihtát	60

Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat 63

Dán oasis oahpat	63
Duhpát ja snuvssat	64
Alkohola	66
Mia beaivegirji	68
Narkotihkka	71
Bargobihtát	74

Ovttas buoridit máilmmi 77

Dán oasis oahpat	77
ON	78
Manne ON?	80
Olmmošvuoigatvuodaid konvenšuvdna	81
ILO konvenšuvdna nr. 169	83
ONa Dálkkádatpanela	85
NATO	90
WTO	91
OECD	92
EFTA/EEO	92
Máilmmiviidosas eamiálbmogiid	
organisašuvnnat	92
Máilmmiviidosas humanitára	
veahkkeorganisašuvnnat	96
Bargobihtát	100

NATO

BORGGUHIT

WTO

SIGAREAHTTA

BÁHTAREADDJIT

ILO

OECD

RÁHKESVUOHTA

OVTTASEALLIN

KULTUVRA

JUHKA

LUONDDUEALÁHUS

VUOGATVUODAT

ALKKOHOLA

DUODJI

IDENTITEHTA

USTIBAT

NARKOTIHKKA

EAMIÁLB MOT

ON

SÁMIT

VEAHKEHIT

SÁMEGIELLA

BIFIILA

SKIHPÁRAT

Servodatmáhttu

Mii fertet oahppat guhtet guimmiineamet. Mii han oainnat buohkat leat ovttas dán máilmmis. Mii fertet oahppat guhtet guimmiineamet ja veahkehit guhtet guimmiideamet. Jos mii eat oahpa guhtet guimmiineamet eat ge veahket guhtet guimmiideamet, de leat dubmejuvvon.

Čurges Goaskin – Grey Eagle – Ken Jackson. Davvi Amerihká álgoálbmogiidda gullelaš.

Servodatmáhttu lea máhttu dan servodaga birra gos mii eallit, ja mo mii galgat láhčit dili nu ahte sáhttit eallit soabalaččat ovttas. Mii leat buohkat miellahtut iešguđet servodagain. Danne lea dehálaš ahte mii háhkat dieduid daid birra. Mii dárbbasit ságastit ja gullat earáid oaiviliid servodaga áššiid birra. Muhtimin mii dárbbasit lohkat áviissaid, neahttasiidduid ja girjiid dahje geahččat TV ja guldalit radio. Dalle mii oahppat ja oazžut ođđa jurdagiid, ja sáhttit árvvoštallat mii lea buoremus buohkaide.

Servodatmáhttu lea eambbo go máhttit ja diehtit. Servodatmáhttu lea maiddái beroštit. Mii galgat beroštit alddámet, go mii leat árvvolaččat, muhto maiddái galgat beroštit ja váldit vuhtii earáid geaiguin mii eallit ovttas, go sii leat maid árvvolaččat. Buohkain lea ovddasvástádus geahččat bearrái ahte sii geaiguin mii ovttas eallit, dovdet oadjebasvuoda ja buorre vuoda.

Dán girji servodatfága oasis beasat lohkat ja oahppat sámi servodaga váldoiešvuodaid birra, identitehta ja kultuvrra birra, media fámu, nuorravuodaáiggi, gárrenmirkkuid, neahttaser-vodagaid birra ja dan birra mo máilmmi riikkat barget ovttas.

Sámi servodaga váldoiešvuodát

Dán oasis oahpat

- Sámi servodaga váldoiešvuodaid birra
- Mii lea identitehta
- Mii lea kultuvra
- Mo mii čájehit iežamet identitehta ja kultuvrra

Eatnamis eatnama láhkái

eiseválddit

sii geat mearridit riikkas

ásahan

bidjan, mearridan

ásaiduvve

bohte ja orruhohte

historjjálaš

dološ áiggiid rájes

joavkooktavuoda

gullevašvuodadovddu

máttuid

sii geat leat min guovlluin
eallán ovdal min

Buot servodagain leat muhtin iešvuodat mat eai gávdno eará servodagain. Sámi servodagas leat muhtin iešvuodat mat eai gávdno eará servodagain. Sis leat iežaset árbevierut, eallinvuogit, giella ja historjá. Dan dihte go sámi servodagas leat uhccán olbmot ja go sii leat gullevaččat njealji riikii, de muhtimat ballet ahte árbevierut, eallinvuogit ja giella nohket ja jávket. Davviriikkaid **eiseválddit** leat **ásahan** sierra lágaid ja njuolggadusaid mat suodjalit sámi eallinvugiid ja árbevieruid, vai dat eai noga ja jávkka.

Sámit – eamiálbmot

Sámit leat Davviriikkaid ja Eurohpá áidna eamiálbmot. Eamiálbmot leat olbmot geat ásse muhtin geográfalaš guovllus ovdal go eará álbmogat bohte. Sii leat guhkes áiggiid čađa ovddidan iežaset eallinvugiid, birgenlági, servodagaid ja kultuvrra. Dađistaga **ásaiduvve** eará álbmogat ja válde fámu sin guovlluid badjel. Amas álbmoga **eiseválddit** bággejedje sámiid iežaset oskku, giella ja dábiid guoddit. Dasa lassin vel válde sámiin eatnamiid ja guovlluid ja gohčodedje daid sin. Dát gohčoduvvo koloniseremin, ja dat lea dáhpáhuvvan ollu eará máilmmi eamiálbmogiidda maiddá.

Sámit dovdet **historjjálaš joavkooktavuoda** iežaset searvevuhtii ja kultuvrii. Sis lea eará giella ja kultuvra go sis geat dál ráđđejit dáid riikkain. Sii vigget ealáskahttit, doalahit ja ovddidit **máttuid** kultuvrra ja giella. Ollugat leat koloniserema geažil massán gielaset, identitehta, ja eatnamiid ja daid riggodagaid.

Luondduealáhusat

Sámit leat luondduálbmot. Dat mearkkaša ahte sii leat álgoáiggiid rájes oahppan iežaset luondduguovlluin **atnit ávkki**. Luonddus leat viežžan sihke biepmu, biktasiid ja ávdnasiid maid dárbbasedje. Borramuššan ledje sin guovlluid eallit, guolit, lottit, muorjjit ja šattut. Biktasiid dahke elliid náhkiin, ja ávdnasiid dahke muoras, ruohtasiin, čorvviin, dávttiin, ulluin ja geađggis.

Boazodoallu lea erenoamáš ealáhus maid dušše sámit ja eará davviguovlluid eamiálbmogat hálddašit ja máhttet. Dat gávdnodušše davviguovlluin. Dađistaga leat luondduealáhusat rievdan ja heivehuvvon otná eallinvuohkáin. Luondduealáhusa bargiin ferte leat stuorra beroštupmi ja dáhttu bargat ealáhusas. Muhtimat oahppagohtet ja hárjehallagohtet mánnán jo bargat ealáhusas. Dán láhkai sii sáhttet ealáhusa fievrredit bures ja **máhtolaččat**.

atnit ávkki
ávkkástallat

máhtolaččat
čehpet

Boazodoallu lea sámi luondduealáhus.

reaidduid

fierruidd ja ássansajiid

Duodji

Duodji lea luondduealáhus. Dat lea dahkat ávdnasiid ja reaidduid maid olbmot dárbbasit ja geavahit beaivválaš eallimis. Sámit leat luondduávdnasiiguin duddjon visot maid sii dárbbasedje beaivválaš birgemii. Sii geavahedje náhkiid, muora ja muorraosiid nugo beassi ja ruohttasiid, čoarvvi, dávttiid ja ulluid.

Otne ain ollugat duddjojit biktasiid ja ávdnasiid ávkin, muhto ollugat maddái dušše vuovdimassii, čiknan ja čájáhussan. Muhtimat duddjojit smávvađuidd nu mo niibbiid, guvssiid ja dorkkaid. Muhtimat duddjojit stuorra reaidduid nugo fatnassiid, reagaid ja huksejit gođiid.

Ullogahpirat.

Sámegiella

Sámegiella lea sámiid iežaset giella. Dat sierrana áibbas riikkaid váldogielain. Sámegielas leat ollu sánit mat muitalit luonddubargguid, **duovdagiid** ja **girjáivuoda** birra. Sámegielas leat ollu iešguđetlágan suopmanat. Suopmanat šadde go sámit guhká ásse **biedgguid**. Sámegiella lei guhká dušše njálmmálaš giella. Ollu máidnasat leat áiggiid čađa muitaluvvon dollagáttiin, lávuin ja gođiin. Nu dat leat seilon **buolvvas** bulvii gitta otnáži.

Dadistaga go servodat rievddai, de muhtimat dahke sámegielas čállingiella. Dalle sáhtii dan lohkat ja olbmot ohppe čállit sámegiella. Dan rájes leat ollu máidnasat ja muitalusat čállon. Dál sáhttit mii máidnasiid ja muitalusaid oahppat ja lohkat, jos vel eat šatta ge dollagáttis čohkkát ja gullat daid. Sámegiella oidno ja gullo sihke TV:s ja radios, ja ollu čállagiid ja girjiid sáhtta lohkat sámegillii. Ohppiin lea dál **vuoigatvuohta** oahppat sámegiella lohkat ja čállit skuvllas, ja oahpahusa oažžut sámegillii. Juste nu mo don dál dagat.

duovdagiid

luonddunamahusat nu mo várri, leahki, čohka

girjáivuoda

mággabealatvuoda

biedgguid

iešguđet guovlluin, sierra

buolvvas

olmmošgearddis

vuoigatvuohta

riekti

Bovtsen mierhke

Saemich leah iktesth bovtsen mierhkem aerpine áádtjeme.

Saemien vuekien mietie galkin maanah staeriesmierhkeste jyörehtsem áádtjodh. Baernieh aehtjeben mierhkeste jyörehtsem áádtjoejin. Neajtoeh jis tjídtjeben mierhkeste jyörehtsem áádtjoejin, — jallh eevre orre mierhkem.

Mohite muvhtene gujht eejhtegh neajtojde aaj aehtjeben maadtoen mierhkij-ste jyörehtsem vedtiejin.

Áarjellhsaemiej luvnie galkin baernieh aehtjeben staeriesmierhkem eerpedh jih neajtoeh jis tjídtjeben. Jih daamtames lin abpe fuelhkien mierhkh aehtjien jallh tjídtjien maadtoen mierhkijste jyörestahkh.

Jeatjah leehkine jis idtjin dan vihties laakan dan vuekien mietie mierhkesjh. Mohite dah aaj utniejin hijven jis abpe fuelhkien mierhkh maadtoen staeries-mierhkijste. Nimhtie aelhkebe vuejnedh jih joekedidh man sijten bovtsen.

Maechtedh mierhkesjidh jih mierhkemaechteles árrrodh lea vihkeles báatsojne. Tjoevere buektiehtidh jijtse jih fuelhkien mierhkide vuejnedh jih eensilaakan mierhkesjidh, juktie mierhke lea eevre goh almetjen jijtse nommem vááinesasse biejedh

Jeatja vihkeles bieliem hov lea buektiehtidh mierhkem buerkiestidh jeatjah almetjide, jih aaj lieredh magkerh mierhkh kraannas sijtine leah.

Sámi máilmmigovva ja luondduosku

Sámit leat áiggiid čađa ovddidan iežaset jurdagiid ja máidnasiid mat čilgejedje mo eana, albmi, olbmot ja eallit leat šaddan. Muhtin daid máidnasiin ain otna sáhttit lohkat ja oahppat. Vuosttaš sámiide lei luondu hui dehálaš. Doppe sii vižže buot maid dárbbasedje dasa ahte eallit ja birget. Danne leat sii bálvalan luondduipmiliid ja oaffaruššan daidda. Dan sii dahke vai luondu attii sidjiide fas dan maid dárbbasedje dasa ahte birget eallimis.

Olbmot ain otna bálvalit luondduipmiliid.

Luohti ja juoigan

Juoigan lea erenoamáš sámi **musiserenvuohki** mii ii gávdno eará servodagain. Olmmoš gii áigu oahppat juoigat, ferte oahppat sus gii dan máhtta. Luohti lea dego bieggaháje **árja** mii boahká ja manná, ja das ii leat álgu ii ge loahppa. Dat boahká sutnje gii juoigá, ja jávká fas. Juoigat juiget muitalusaid, olbmuid, elliid háje **luondduguovlluid**. Das sáhttet leat sámit ja **dajahusat**, muhto eai álo leat.

Muhtin luodit leat hui boarrásat ja son gean juoigá, sáhtta leat áigá jo jápmán. Sánekeahkes luđiin sáhtta dovdat morraša, ilu, movttetvuoda, váši háje ráhkesvuoda. Dál ollu juoigat ja musihkkárat seaguhit árbevirolaš luđiid **čuojanasaiguin** ja eará **musihkkašlájaguin**.

Nils Rune Utsi seaguha luđi ja ráppema.

musiserenvuohki

vuohki mo musihka dahkat ja ovdanbuktit

árja

energiija

luondduguovlluid

guovlluid luonddus, omd. vuopmi háje johka

dajahusat

sámit, teaksta, cealkagat

čuojanasaiguin

juoga mainna čuojaha, omd gitára háje njurggonas

musihkkašlájaguin

musihkkavugiin omd. rock, jazz, country, viissat, lávlagat

Sol Angelica Kråik Bergstrøm
mearkumin misiid. Santi Sijte.

Soffá Solbakk čuoldimin.
Deanu Kulturskuvla.

Sámi servodat rievdá

Juohke servodat rievdá. Dan dahká maiddáí sámi servodat. Sámi servodat mii álggus lei, ii leat seammalágan go dat sámi servodat mii otne doaibmá. Dat lea rievdan ja dađistaga ain rievdá, muhto datte bistá.

Servodat rievdá danne go servodahkii bohtet ja riegádit ođđa olbmot ja jurdagat. Sii ovddidit ođđa eallinvugiid ja hutket ođđa reaidduid ja teknologiija. Muhtimat ohcet amas servodagaid. Doppe **servvoštallet** eará álbmogiiguin ja ohppet ođđa vieruid ja dábiid. Sii heivehit ođđa vieruid ja dábiid iežaset eallindillái. Maiddáí amas guovlluin bohtet olbmot Sápmái ja ohppet sámegiela, duddjot, juoigat ja sámiid kultuvrra dovdat. Nu rivdet sámegiella, sámi kultuvra, duodji, luodit ja oba sámi servodat. Dat lea áibbas lunddolaš.

Muhtimat ballet ahte sámegiella, sámi eallinvuogit ja sámi **árbevirolaš máhttu** jávket. Jos sámit beroštit sámi servodaga iešvuodaide ealáskahttimis ja ovdáneamis, de dat eai jávkka, muhto rivdet ja **ođasmahttojit**.

Identitehta ja kultuvra

Olbmuid ovttastallan dahká servodaga, muhto juohke olbmos leat su **iešvuodat** ja su iežas oaivilat, beroštumit ja doaimmat dan servodagas.

Gii lean mun? Leat go jurddašan dan birra gii don leat? Don leat erenoamáš, ja ii oktage máilmmis leat nu mo don. Ii oktage leat vásihan juste dan seammá go don, ja ii oktage leat riegádan seammá iešvuodaiguin go don.

servvoštallet
ovttastallet

árbevirolaš máhttu
máhttu mii lea čuvvon sámiid don doložis. Sámit leat dan oahppan máttuin.

ođasmahttojit
šaddet ođđa

iešvuodat
makkár olmmoš lea: viššal, doaimmalaš, jođán, šiega, somá, sosiála, liekkus

oassálasttát
leat mielde

Identitehta

Don leat don, muhto don it leat okto. Mii gullat muhtin bear-rašii ja jovkui, mii ássat dihto guovllus ja mis leat iešguđet beroštumit ja doaimmat. Du iešvuodat ja luondu maid don ožžot go riegádit, guovlu gos don ásat, olbmot geaid deaivvat ja doaimmat maidda don **oassálasttát**, mearridit makkárin don šattat. Dat leat mielde huksemin du identitehta ja ráhka-deamen DU. Min identitehta lea čadnon servodatrollaide. Muhtimin leat skihpár, eará háve fas oahppi, ja muhtimin nieida dahje bárdni. Daid gaskkas mii lonuhallat mánggi beaivái. Iešguđet rollat gáibidit ahte mii dovdat daid vuordámušaid ja gáibádusaid.

Nuorehdiggi.

Kultuvra

Don leat riegádan ja šaddan bajás muhtin báikkis Sámis ja Norggas. Don várra ávvudat juovllaid seammá láhkai juohke jagi, geahčat ođđasiid beaivválaččat, ja ovtastalat **skihpáriiguin** ja váhnemiiguin. Visot dieduid, oskku, árbevieruid, **dáidaga**, giela ja **máhtolašvuoda** mii oahppat olbmui geaiguin mii servvoštallat ja deaivvadit servodagas. Muhtin olbmuid mii deaivat ruovttuin, muhtimiid skuvllas ja earáid fas valáštallanjoavkkuin dahje **kultuvrralaš oktasašvuodain**.

Šaddá oadjebas dovdu go mii diehtit ahte mii gullat muhtin jovkui dahje oktasašvuhtii. Mii diehtit ahte **oktasašvuoda lahtut** áddejit dahje ipmirdit servodatáššiid seammá láhkai go mii. Dat lea min kultuvra.

Sámi teáhter lea sámi dáid-
da mas gullo sámegiella ja
mas oidno sámi kultuvra.

skihpáriiguin
olbmáiguin

dáidaga

*čīŋat maid heŋget seinnii-
de, dahje maiguin čīŋadat
(govat, maleriijat, báccit,
duodji)*

máhtolašvuoda

čehppodaga

**kultuvrralaš oktasaš-
vuodain**

omd. teáhter, gurssat

oktasašvuoda

*servodaga, searvvi, čoakkal-
masa, ovtastumi*

lahtut

*sii geat leat mielde okta-
sašvuodas*

seammá árvosaččat
*dásseárvosačča, seammá
buori*

hállá
hupmá

Dáid olbmuid gaskkas leat vissásit
ollu gielat ja mánggalágan eallin-
vuogit, borranvierut ja gárvvut.

Máנגgakultuvrralaš servodat

Máנגgakultuvrralaš servodat lea dakkár servodat gos máng-
galágan kultuvrrat, dábit, oskkut ja gielat doibmet báldda-
laga ja seahkalaga. Mánát geat šaddet bajás guovtti dahje
eanet kultuvrrain, ohppet eallit guktui kultuvrrain. Sii ohppet
guokte dahje mánga giela, ja áddejit servodaga áššiid máng-
ga láhkai.

Máנגgakultuvrralašvuohta lea buorre ja stuorra riggodahkan
olbmuid geat dainna besset šaddat bajás. Muhto máנגgakul-
tuvrralašvuohta sáhtá šaddat váttisvuohtan mánnái jos son
dovdá ahte kultuvrrat, gielat ja eallinvuogit eai leat **seammá
árvosaččat**. Dan sáhtá dovdat ovdamearkka dihte jos TV-sád-
dagat čájehuvvojit duššefal nuppi gillii, dahje ahte son givs-
siduvvo go **hállá** nuppi giela.

li ovttain áirruin njuolga suga

Kultuvrralaš symbolat mitalit ollu olbmo birra

Kultuvrralaš symbolat sáhttet leat mearkkat, govat, leavggat ja biktasat. Dávjá mii daid bokte čájehit iežamet identitehta ja gullevašvuoda, ja mii eat dárbbáš mitalit ja čilget dan birra. Mánát geat šaddet bajás mánggakultuvrralaš servodagas, sáhttet válljet čájehit mánggaid kultuvrraid govaid ja symbolaid.

Maiddá gárvvut čájehit min gullevašvuoda.

Leavga lea symbola mii čájeha gosa mii gullat

Mii sáhttit mángga láhkai
čájehit iežamet identitehta.
Iphoneolgoš mas lea sámi
design.

**sámi servodaga váldoieš-
vuodát**

*iešvuodát mitalit mo sámi
servodat sierrana eará servo-
dagain*

biedġanan
hádġanan

ođasmahttimin
dahkat ođasin

ealáskahttimin
boktit geavahussii fas

ovttastalat
leat ovttas

Čoahkkáigeassu – Sámi servodaga váldoiešvuodát

Sámi servodat lea **biedġanan** viiddis guovlluide, ja sii leat eamiálbmogat sihke Norggas, Suomas, Ruotas ja Ruoššas. Jos vel leat ge biedġanan njealji riikii, de sis leat muhtin oktasaš váldoiešvuodát mat gávdnojit dušše dán servodagas. Ahte sámit leat eamiálbmot, sámi luondduealáhusat, duodji, luohiti, luondduosku ja sámegiella leat sámi servodaga váldoiešvuodát. Dat leat čuvvon olbmuid eallima dološ áiggiid rájes, ja dat leat rievdan servodaga rievdadusaid mielde.

Sámi servodat rievdá

Buot servodagat mat dál doibmet, leat ealli servodagat, ja danne dat rivdet. Sámi servodat lea ealli servodat gos leat sámit geat smihttet, ohppet, jurddašit, árvvoštallet ja digaštallet ja deaivvadit earáiguin. Danne dat maiddá rievdá. Politihkkárat ja olbmot geat beroštit sámi servodagas, leat mielde **ođasmahttimin** ja **ealáskahttimin** sihke duoji, luondduealáhusaid, luđiid, teknologiiija ja sámegiella dađe mielde go servodat rievdá. Dalle dat maid rivdet ja bissut boahhteáigái.

Identitehta ja kultuvra

Juohke olmmoš lea erenoamáš, ja ii oktage máilmmis leat nu mo juste don. Du iešvuodát maiguin don riegádit, ja lagaš olbmot du birra leat mielde hábmemin du. Don riegádat muhtin bearrašii ja stuorut ja johtigoadát lagašservodagas ja oaččut skihpáriid. Don dovddat gullevašvuoda dan báikái ja guvlui gos don ásat ja daid olbmuid ja skihpáriidda geaiguin don **ovttastalat**. Dis leat seammá áddejumi servodatáššiide ja njuolggadusaide.

Visot dát lea mielde huksemin du identitehta ja kultuvrra. Ollugat šaddet bajás mángga kultuvrras. Sii sáhttet válljet identifiseret iešguđet láhkai. Dávjá mii čájehit iežamet kultuvrraid ja identitehta govaiguin, gárvvuiguin ja eará symbolaiguin.

BARGOBIHTÁT

Ohcci

Loga čeahkkáigeasu s. 22 ja vástit

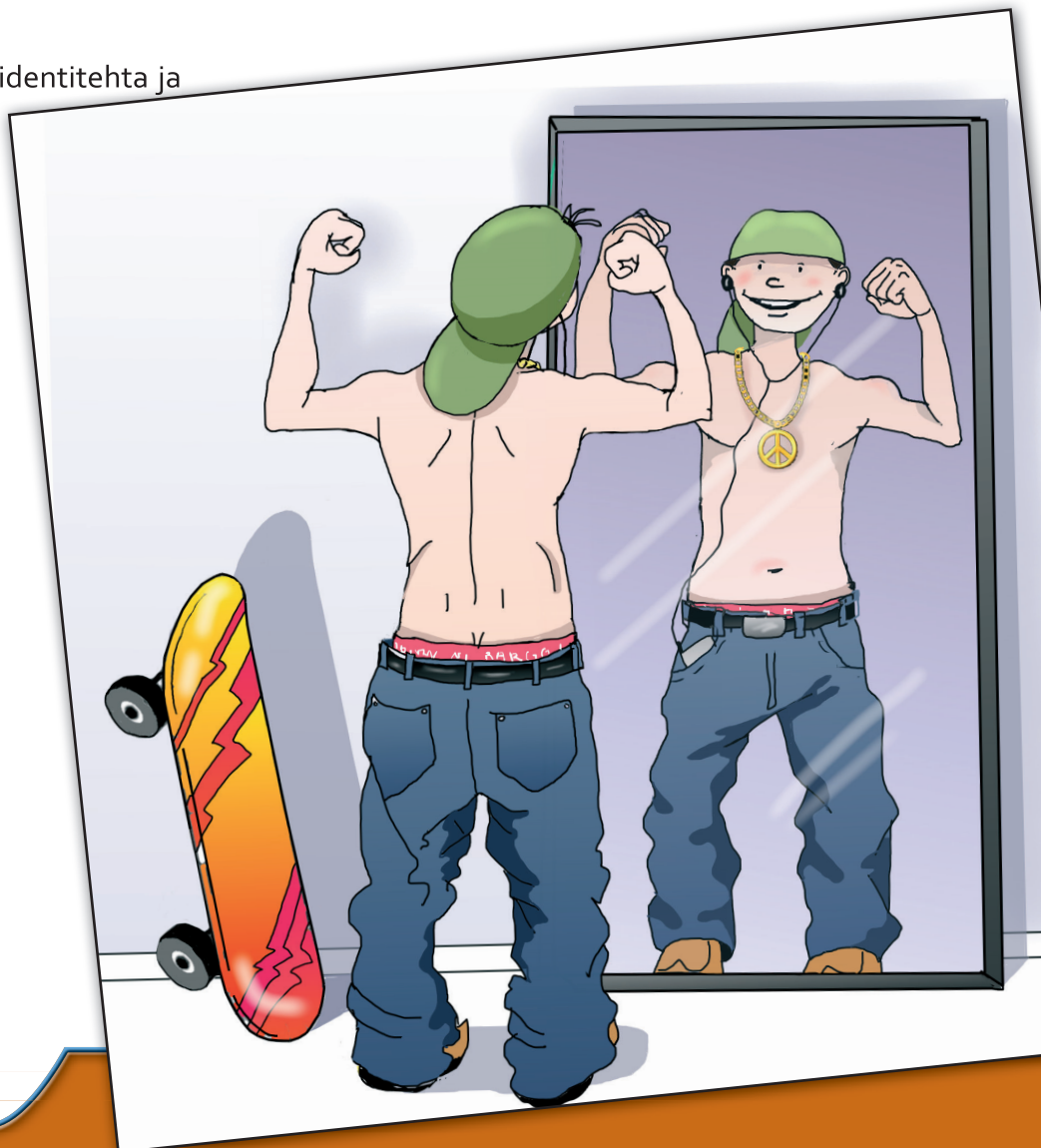
1. Namut njeallje servodatlaš válldoiešvuoda mat gávdnojit dušše sámi servodagas!
2. Manne rivdet servodagat?
3. Mo sáhttet sámi servodaga válldoiešvuodát **seailut**?
4. Mat leat mielde huksemin du identitehta ja kultuvrra?
5. Mo mii dávjá čájehit iežamet identitehta ja kultuvrra?

seailut

bissut, eallit

Dahkki

1. Govahala ahte don leat dán gándda/bárt-ni speajal. Don oainnát su juohke beaivve ja dovddat su oalle bures. Čále ja muital visot maid dieđát su identitehta ja iešvuodaid birra.

2. Digaštallet: Man láhkai sáhttit eastadit dahje hehttet ahte sámegiella, duodji, sámi luonddu-ealáhusat ja juoigan eai noga ja jávkka? Geavahehket oassin digaštallamis čuovvovaš sániid ja doahpagiid:

Eamiálbmot, máttut, eastadit, váldoiešvuodát, ealáskahttinvuogit, lágat, servodat, kultuvra, rievdan, ovdáneapmi, servvoštallat.

Go digaštallá, de ferte iežas oaiviliid ovddas ákkastallat. Danne lea buorre vuđolaččat smiehttat ja čálistit maid ieš oaivvilda ja plánet maid áigu dadjat ovdal go digaštallan álgá. Astta guldalit dárkilit maid earát oaivvildit, soitet sis leat buorit jurdagat ja ákkat. Fuonášit ja cuiggodit earáid oaiviliid jallan, ii leat lohpi.

3. Lea go dus beana, dahje bussá? Vai dieđát go muhtin beatnaga dahje bussá? Govahala ahte beana dahje bussá fáhkka lea jávkan. Daga jávkan-pláhkáha mas lea beatnaga dahje bussá govva/sárggus, ja čilge makkár dat lea oaidnit ja makkár iešvuodát das leat.

ealáskahttinvuogit
vuogit mo ealáskahttit

servvoštallat
leat ovttas, dahkat juoga ovttas

Dutki

Servodaga olbmot rivdet ja dađistaga rivdet maid dái servodaga doaimmat. Ealáhusat rivdet go olbmot fuomášit ja geavahišgohtet ođđa teknologijja ja vugiid mo doaimmahit ealáhusa.

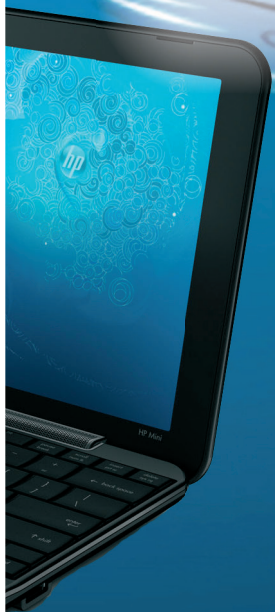
1. Dutket, lohket ja geahčadehket govaid, ja gávnnahehket mo boazodoallu, šibitdoallu, guolásteapmi ja duodji doibme dolin. (Dolin lea 100 jagi ovdal dan áiggi mas mii dál eallit.)
2. Leat go din guovllus duojárat, boazosámit, guolásteaddjit dahje eanadoallit? Mannet jearahallat ja čuovvut sin barggu muhtin áigge! Man láhkai leat omd. boazodoallu, šibitdoallu, duodji dahje guolásteapmi rievdan doložis otnáži?

Media fápmu

Dán oasis oahpat

- Mii media ja gávpemedia lea
- Mii máinnus lea
- Mo máinnus váikkuha millii ja jurddašeapmái
- Mo gávpemedia váikkuha min vuordámušaide, nissoniidda ja albmáide/dievdduide
- Mo gávpemedia váikkuha min geavahandábiide ja ruhtadillái

Dihitet go?

... ahte Norggas leat golbma stáhtafápmoásahusa.

Dat leat stuorradiggi (láhkaaddi fápmu), ráđđehus ja gonagas (láhkačuovvuleaddji fápmu) ja duopmostuollu (dubmejeaddji fápmu). Muhtimat gohčodit media njealját stáhtafápmoásahussan.

Manne nu, jáhkát don?

skihpáriiguin
olbmáiguin

Mii lea media ja gávpemedia?

Media lea latiinnalaš sátni ja mearkkaša: *Gasku*. Dat leat TV, radio, áviissat, girjjit, bláđit, áigečállagat, smartphone, DVD, blu-ray, e-girjjit, sosiála neahttabáikkít ja eará neahttasiiddut. Visot dát leat oassin min eallimis, iđidis gitta eahkedii, juohke beaivvi. Maiddái dát girji lea media.

Media bokte mii oazžut dieđuid maid dárbbasit ja oahpat odđa áššiid. Media čuvge olbmuide áššiid mat eai leat nu buorit servodagas, ja maid politihkkárat fertejit divvut. Dat lea muhtinlágan vákta mii geahččá bearrái ahte politihkkárat čadahit dan maid leat lohpidan. Jos olbmot vásihit eahpevuoiggalašvuoda servodagas, de mediat mitalit dan birra. Mii sáhttit gulahallat ja juogadit govaid, musihka ja dieđuid **skihpáriiguin** geat ássat nuppe geahčen máilmmi. Mii sáhttit geahččat TV ja filmmaid goas midjiide heive. Mii sáhttit dingot ja oastit gálvvuid maid eat fidne iežamet guovllus.

Muhtin mediat čájehit máidnosiid, filmmaid ja TV-ráidduid main sii dinejit ollu ruđa. Dat leat *gávpemediat*. Gávpemediat leat fámolaččat ja sáhttet garrasit váikkuhit dasa mo mii árvvoštallat ja oaidnit máilmmi. Dat sáhttet váikkuhit dasa mo mii gárvodit, mo mii láhttet ja makkár gálvvuid mii oastit.

Som del av en aktiv hverdag med variert og sunt kosthold bidrar protein og kalsium i melk til å styrke og fornye muskler og bein.

buktaga

Buvtta-buktagat (produkta) leat ávdnasat maid fitnodagat ovddidit ja ráhkadit vuovdemassii. Buvttavuovdima bokte sii dinejit ruđaid. Buvtta sáhtta leat omd biila, peanna, šukuláda, dihtor, biktasat, shampo dahje buot ávdnasat maid mii geavahit beaivválaččat

máinnusdahkki

son gii ráhkada/hábme máidnosa

ulbmiljoavkkus

joavku gii galgá fuomášit ja dovddagoahtit buktaga. dat sáhtta leat: nuorat, albmát, nissonat, boarrásat, nieiddat, gánnadat/bártnit, mánát

gaskaomiid

reaidduid

gálvvu

buktaga, ávdnasa

Mii lea máinnus, ja mo dat váikkuha olbmuide?

Máinnus lea almmuhus mii čájeha olbmuide muhtin **buktaga** maid fidne oastit. Máidnosiid sáhttit lohkat, gullat ja oaidnit juohke medias. Dat oidno ja gullo TV:s ja rádios, bláđiin, áviissain ja internehtas.

Mo šaddá máinnus?

Fitnodat mii áigu vuovdit buktaga, gávdná muhtin máinnus-fitnodaga dahje **máinnusdahkki**. Máinnusdahkki pláne mo son galgá oazžut olbmuid oastit dán gálvvu. Son árvvoštallá buktaga ja dan mielde mearrida geat leat buktaga **ulbmiljoavkkus**. Heive go buvtta nuoraide, eamidiidda, bearrašiidda vai vuorasalbmáide? Dasto son hábme teavstta dahje dajahusaid mat mitalit eambbo buktaga birra. Loahpas son mearrida galgá go máinnus oidnot ja gullot TV:s ja rádios, vai galgá go bláđiin, áviissain, seinniin ja internehtas almmuhuvot.

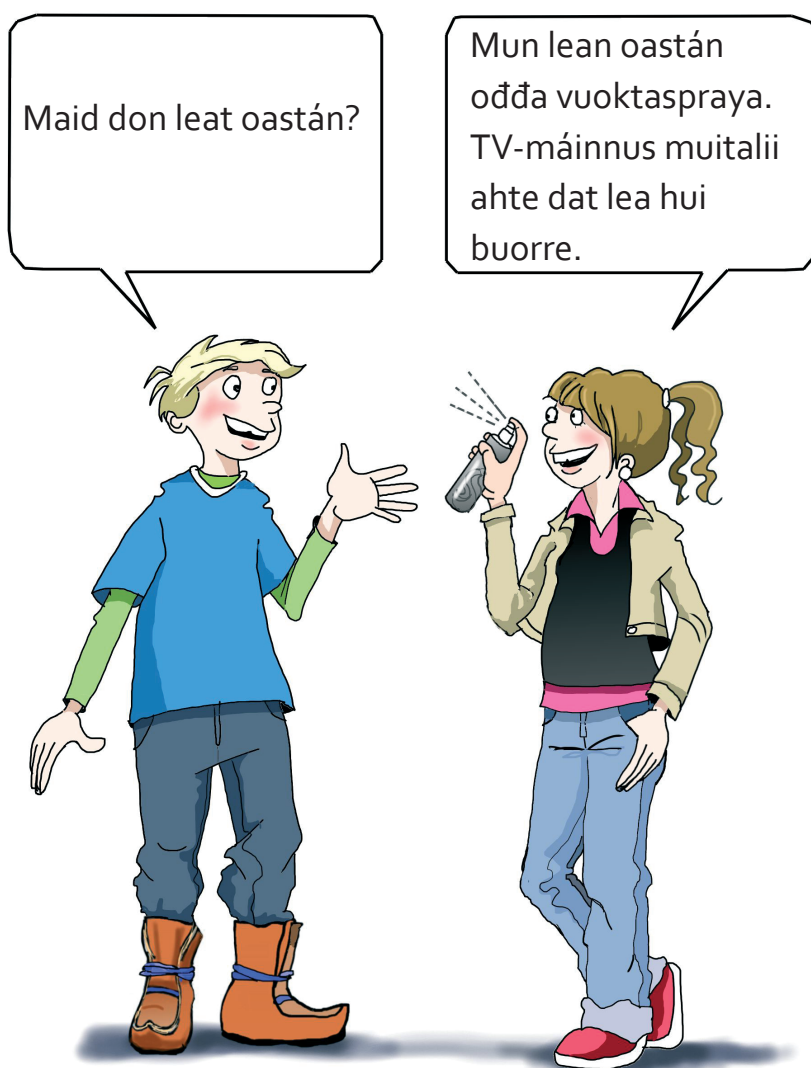
Máidnosiid gaskaoamit

Máinnusdahkkit geavahit iešguđetlágan **gaskaomiid** jáhkíhit olbmuid ahte sii dárbbášit **gálvvu** man sii máinnustit. Sii hábmejit logo, nama ja musihka mii geasuha juste dan ulbmiljoavkku masa buvtta lea jurddašuvvon. Olbmot geat máidnosis geavahit buktaga, dahje leat máidnosa neavttárat, leat čábbát, šođbadat ja movttegat. Govat leat ivdnái, čalbmáičuohccit, hirpmástuhttit ja / dahje suohttasat. Dieđut buktaga birra almmuhuvvojit posiitiiva sániiguin nu go dearvvašlaš, ođđa, vuogas, nanus, geahpas ja linis.

Mo máinnus váikkuha?

Máidnosat váikkuhit min mielaide nu ahte mii oastit buktagiid. Máinnusfitnodagat dihtet ahte ollu nuorat ja maiddái rávisolbmot háliidit geavahit seammá buktagiid, ja negadit šaddat seammaláganin go dat movttegis čáppa, šodbes olbmot geat máidnosiin oidnojit. Dán láhkai máinnusfitnodagat ja **gálvobuvttadeaddjit** dinejit ruđa.

gálvobuvttadeaddjit
sii geat ráhkadit gálvvuid/
buktagiid

Čiegus máinnus. Daniel Craig, gii neaktá dovddus James Bond, čájeha dás muhtin giehtadiimmu mearkka.

buvttaovddideapmi

ovddidit, fuomášahttit dahje čájehit buktaga dahje produvta gehččiide

ilbmat

boahtit, čájehuvvot

lahkagovaid

zoomejuvvon govat, govat lahka

premieara

vuosttaščájálmas

Čiegus máinnus

Go mii geahččat máidnosa dahje lohkat almmuhusa, de mii dábálaččat diehtit ahte dát lea máinnus. Mii diehtit ahte almmuhus dahje máinnus lea ráhkaduvvon váikkuhan dihte min oastit feara maid nu. Dalle mii diehtit ahte mii sáhttit válljet, galgat go diktit iežamet oasuhuvvot.

Muhto gávdno maiddái máinnus maid gohčodit čiegus máinnusin. Go máinnus lea čihkkon, de mii eat dovdda dan máinnusin. Mii eat smiehta ahte muhtimat vigget váikkuhit min. Dalle lea mealgat álkit jáhkkit maid máinnus muitala. Gávdnojit mánngalágan čiegus máidnosat, muhto erenoamážit buktagat maid ii leat lohpi máinnustit, leat dávjá čihkkon.

Buvttaovddideapmi

Stuorra fitnodagat sáhttet máksit miljovnnaid kruvnnuid vai besset geavahit iežaset buktaga TV-prográmmas dahje filmmas mii ii leat máidnosis sáhka. Dovddus filmmat maid birra buohkat hállet ja vurdet **ilbmat** kinos, ovdamearkka dihte James Bond filmmain, oaidnit dávjá **lahkagovaid** rusttegiin maid James Bond geavaha. Dat sáhttet leat govvaapparáhta, mátketelefovdna, biila, dihtor dahje juhkamuš man son juhká filmmas. Buktaga namma dahje logo oidno čielgasit. Sii geat ráhkadit buktagiid, leat máksán filbmadahkkái vai čájehit sin buktaga. Dat gohčoduvvo *buvttaovddideapmin*. Mii geat geahččat filmma, eat smiehta dát lea máinnus.

Dákkár buvttaovddideapmi lea oalle dábálaš TV-ráidduin ja filmmain mat čájehuvvojit miehtá máilmmi. Dutkan čájeha ahte buktagat mat leat oidnon dovddus kinofilmmain ja TV-ráidduin, leat bures vuvdon dalá manjá **premieara**.

Beakkálmaset máidnosiin

Beakkán valáštallit leat dávjá *sponsejuvvon* ovttá dahje mánnga fitnodagas. Sii ožžot ruđaid fitnodagain vai geavahit fitnodaga rusttegiid dahje biktasiid main fitnodaga logo lea oidnosis. Dávjá dahket fitnodagat **soahpamušaid** olles joavkkuiguin. Dalle fertetit buot valáštallit dan joavkkus geavahit **fitnodatmearkkaid** biktasiin.

Sponsen lea oalle čielga máinnusvuohki maid ollugat dovdet. Muhto beakkálmaset sáhtta geavahit mánnga láhkai máidnosis. Beakkálmaset ja **bivnnuhis olbmot** sáhttet ovda-mearkka dihte oažžut **nuvttá** buktagiid fitnodagain. Ollugat sis geat háliidit leat seammaláganat go sii, ostet danne seammalágan buktagiid.

Beakkálmaset

olbmot geat dávjá oidnojit mediain, ja geaid buohkat «dovdet»

soahpamušaid

šiehtadusaid, kontrávttaid

fitnodatmearkkaid

logoid

bivnnuhis olbmot

olbmot geaidda ollugat liikojit, ja geain lea alla stáhtus servodagas, ja geat leat ollán dahje nákcen, dahje bargan juoidá erneomaš bures

nuvttá

eai dárbbas máksit daid ovddas

Dihitet go?

Norggas ii leat lohpi máinnustit buktagiid mat leat jurddašuvvon mánáide.

Dáhpáhuvvá maid ahte máinnusdahkkit dutket nuoraid-joavkkuid. Sii háliidit gávnnahit geat leat nuoraidjoavkkuid jođiheaddjit. Bivnnuheamos jođiheaddjit dáid joavkkuin sáhttet oažžut valáštallanbiergasiid, gárvvuid dahje mátketelefovnna nuvttá. Dáinna lágiin sii ožžot earáid oastit seammalágan biergasiid dahje telefovnna. Muhto sii gal diedđusge ieža fertejit daid oastit!

FÁKTÁSTOBE – MÁINNUS

- * **Máinnus ja márkanastin galgá oažžut olbmuid oastit dihto buktaga.**
 - Bajilčállagat ja govat mat ožžot olbmuid bisánit ja geahčastit (čalbmáičuohcci)
 - Leaikkastallan, suohtastallan
 - Čáppa, movttegis, šodbes olbmot neavttárin
 - Popmusihkka
 - Positiivvalaš sánit
 - Fáktadieđut
 - Čájehit buktaga TV:s ja filmmain mii ii leat máinnus (buvtta-ovddideapmi)
 - Juohkit nuvttá biergasiid beakkálmasaide ja bivnnuhis olbmuid (beakkálmasmáinnus)
- * **Sii geat galget márkanastit buktaga, ráhkadit plána.**

Dalle sii mearridit

 - geaid galget sii olahit (ulbmiljoavku)
 - maid háliidit mitalit (diehtu)
 - gos áigot máinnustit (makkár máinnuskanálain)
- * **Máinnus geavaha iešguđetlágan gaskaomiid váikkuhit olbmuid:**
 - Buktaga namma ja logo maid ulbmiljoavku jáhk-kimis liiko.

Áslakis lea juoga vuovdit

Áslak lea fuomášan juoidá. Son lea oaidnán dábálaš čázi vuovdimassii buvddain. Danne smiehtai Áslak dien gal sáhhtá son maid dahkat. Sus han lea duoldi ája stobu duohken mii ii galbmo ii goassege.

– Olbmot gal bohtet oastit mu buhtes čázi, smiehtá Áslak.

– Fargga šattan mun jábálaš olmmájin!

Áslak lei dinggon šelges čađačuovgi bohttaliid poastta mielde. Son manai ja devddii čázi bohttaliid sisa ja bijai daid kássii. Dasto son manai gávpogii dainna kássain ja fállagođii čázi vuovdimassii.

– Gullet olbmot, varas ájačáhci vuovdimassii, aiddo devdon bohttaliid-da, čuorvvui Áslak.

Gávpogis ledje dievva olbmot. Sii dopme iešguđet guovlluide. Juohkehaččas lossa puset gieđain gos ledje buot lágan gálvvut nugo láibbit, vuojat, mielkkit, bierggut jna... Ja muhtimis ledje maiddái čáhcebohttalat maid buvddas ledje oastán.

– Ájačáhci vuovdimassii, vikkai Áslak ain čuorvut olbmuide, muhto ii oktage bisánan suinna gávppašit, eai ba geahčastan ge sutnje, dušše doamihedje meattá.

Go eahket bođii, de ii lean Áslak vuovdán ii ovttage čáhcebohttala. Son bajidii kássa fas iežas biillii ja vuoddjái.

– Mun gal in oro mihkkege čeahpes gávpealmmái gal, smiehtai son vel ja dollii ruoktot.

– Soaitá mun ferten háleštit geainna nu guhte máhtá vuovdalit, Niillasis han lea máinnusfitnodat, dadjá Áslak alcces.

Máinnusfitnodagas

Niillas gal áinnas áigu veahkehit Áslaka.

- Mun han lean čeahppi márkanfievrridit, lohka son.
- Mun máhtán buot mo galgat oažžut olbmuid oastit gálvvu ja leat duhtavaš dainna. Vuosttažettiin ferte ráhkaduvvot plána. Munnos lea dárbu mearridit geasa gálvu galgá vuvdot, mo sin oažžut beroštit gálvvus ja gos galgá máinnustit. Boađe moai álge! lohka Niillas movttegit. Sus lea miella bargagoahit dainna.

Ulbmiljoavku

- Gii galgá leat čázi *ulbmiljoavku*?
 - Geasa ban áiggut vuovdit iežat čáhcebohttaliid? jearrá Niillas.
 - Na, buot olbmuid miehtá máilmmi! vástida Áslak.
- Niillas reaškkiha jitnosit.
- Ii fal nu gal, moai fertejetne vuos gávdnat álggos unnit ulbmiljoavku. Eambo dakkár erenoamáš joavku. Mahkáš sii geat jáhkket sii ellet dearvvašlaččat ja geat vuoruhit čázi ovdalgo eará juhkosiid.
- Niillas viežžá assás pearpma gos gávdná iskkademiid olbmuid birra geat ná ellet.
- Máinnussuorgi lea dahkan ollu iskkademiid mo dakkár olbmot smihttet ja dovdet. Dán dieđu galge moai geavahit go álge márkanfievrrideami, čilge Niillas.

Diehtu

- Muhto makkár *diehtu* lea maid moai áigo juohkit iežame jovkui? jearrá Niillas Áslakis ja geahčasta sutnje. – Mii lea maid áiggut mitalit ulbmiljovkui?
- Áslak snađđesta stuolus.
- Hmmm, háliidan ahte sii galget oasit mu čázi dieđusge!
- Niillas mojohallá ja dollesta su gihtii. – Ii leat dušše nu gal ahte sii galget oastit. Mii fertet mitalit mii lea du čázis erenoamáš. Min diehtu

lea ahte du čáhci lea buoremus ja ahte don leat «kuula» go dien jugat. Máinnus galgá oažžut geavaheddjiid jáhkkit dihtui maid letne addán. Lihkus leat eambo *gaskaoamit* maid vel sáhttit geavahit váikkuhit olbmuid.

Namma

- Moai álge vuos namain. Mii galgá leat buktaga namma? jearrá Niillas
 - Namma? ligo sáhte leat dušše Čáhci? Čáhci han lea maid áiggun vuovdit, lohka Áslak ja geahčča Niillasii.
 - Ii ii, šuoikka Niillas. – Moai han áigo hukset dovddus nama. Das galgá leat «kuula» namma. Galgá leat álki muitit. Oažžu áinnas juoga olgoriikkalaš namma. Juo, mus lea!
- Sápmi Aqua!

Logo

– Ja de fertejetne ráhkadit *logo*, lohká Niillas. – Galgá leat dovdomearka dahje govastat man lea álki dovdat ja fuomášit. Galgá leat nu ahte ulbmiljoavku dovdá dárbbu oastit du Sápmi Aqua. Muhto moai dárbašetne dieđusge muhtima guhte tevdne dien logo.

Máinnusgaskaoamit

– Dál fertejetne gávdnat mo máinnustit Sápmi Aqua, lohká Niillas.
– Dábálaš vuogit leat pláhkáhat, gihppagat, almmuhusat ja máinnusfilm-mat. Ráhkaduvvojit maiddá ollu máidnosat TV:ii, rádíoii ja Internehttii. Mii fertet máinnustit Sápmi Aqua sajiin gos olahit eanemusat iežamet ulbmiljoavkku. Mun evttohan álggos máinnustit pláhkáhiiguin, film-maiguin ja Interneahtas.

Čalbmáičuohcci

Áslak čuovvola Niillasa nuppi latnjii. Uvssas bissáneaba geahččat pláhkáha mii lea seaidnái hengejuvvon. Lea issoras stuorra čáhcegoaikkanas-lágan mii lea pláhkáhis.

– Mii die lea? jearrá Áslak.

– Die lea juoga mii lea čalbmáičuohcci. Čalbmi galgá diesa darvánit ja olmmoš bisánastá geahčastit. Justa nie go don dál dahket! Buot máinnuspláhkáhat galget leat nie, čalbmáičuohcci. Sáhtta leat govva dahje juogalágan govus masa čalbmi darvána. Don várra fuobmájit ahte dát lei čáhcegoaikkanas, muhto issoras stuoris!

Maiddá bajilčála ferte maid leat juoga maid olmmoš fuobmá ja dasa bisánastá. – Mun evttohan moai bidje:

Oastte Sápmi Aqua!

Gaskaoamit teavsttas

– Na Áslak, lohká Niillas. – Giella galgá leat nu čielggas ahte dieđu mii addo, galget buohkat áddet. Dasa lassin, teasta galgá maid heivet bures ulbmiljovkui. Mii fertet maid geavahit sániid ja doahpagiid maid ulbmiljoavku bures dovda.

– Dalle moai čálle dušše «Sápmi Aqua dahká du fallin», lohká Áslak. Niillas bárdá oaivvi. – Ii fal nie, diet šaddá menddo álki. Moai fertejetne dieđuid heivehit nu ahte šaddá eambo miellagiddevaš. Lea áibbas dehálaš mii geavahit positiivvalaš sániid, nugo dearvvaslaš, ođđa, buhtis, vuogas ja bivnnut. Lassin lea dehálaš oazžut dieđuid mielde mii dagaha teavstta dieđalažžan ja duohtan.

– Diet gal orru leamen menddo ollu munnje. Mun han háliidan dušše vuovdit čázi, lohká vuollánan Áslak.

– Ale headástuva, lohká Niillas. – Mis leat čeahpes *teakstačállit* ja *govvi-deaddjit* geat leat juo bargamin áššiin.

Mo gávpemedia govvida sohkabeallerollaid

Media ráhkada gova ja hábme gova servodagas nu ahte mii gáddit buot nissoniin lea hápmi, ja ahte sii gárvodit ja jurddašit nu mo medias čájehuvvo. Dávjá dat čájeha ahte nissonat beroštit áššiin nu go ruoktu, bearaš, buhtisvuohta, mánát, biebmu, hárjehallan, vuoidasat, earáiguin ovtastallan, vuovttat ja biktasat.

Albmáid dahje dievdduid fas media dávjá govve nu ahte sii leat stuorrát, lášmadat, gievrrat ja duostilat. Dávjá sii beroštit **huksenreaidduin**, valáštallamis ja teknologiijas, dego biillat, skohterat, mátketelefovnnat, giehtadiimmut, dihtorat ja filmen- ja govvenrusttegat.

huksenreaidduin
omd veažir ja sahá

Maid dát máinnus vuovdá? Geat
leat máidnosa ulbmiljoavkkus?

Maid dát máinnus vuovdá? Geat leat máidnosa ulbmiljoavkkus?

albmáid

dievdduid

Filmmat ja TV-ráiddut govvidit **albmáid** dego sii geat suodjalit ja veahkehit nissoniid ja mánáid, ja hálddašit buotlágan teknologalaš reaidduid. Dávjá albmát geaid mii gávpemediai deaividit, leat čeahpit ja jierbmát go nissonat.

Dán láhkai media hukse midjiide vuordámušaid ahte nisso-
niin ja albmáin leat sierra beroštumit ja rollat servodagas..

Mo gávpemedia ja máidnosat váikkuhit min geavahandábiide

Gávpemedia

media mii galgá vuovdit ja mii lea dahkkon dan várás ahte mediadahkkit galget dinet ruđa

Gávpemedia hábme ja ráhkada niehkogova máilmmis. Dat lea dakkár govva mii ii leat duohta. Sii čájehit filmmaid ja TV-ráidduid main váldorollat ja bivnnuhepmosat leat čábbát, šođbadat, vitmadat, lihkolaččat ja «coola». Dávjá dát sáddejuvvojit TV:s juste daid áiggiid go skuvla nohká ja nuorat ollejit ruovttuide.

Fitnodagat mat vuvdet buktagiid, bálkáhit gávpemedia hábmet ja ráhkadit niehkogova máilmmis. Sii háliidit ahte mii galgat oaidnit sin niehkomáilmmi ja oastit sin buktagiid dainna jáhkuin ja doaivagiin ahte min eallin maid šattašii nu.

Dát váikkuha garrasit ruhtageavaheapmái. Gii bat ii dáhto eallit lihkolažžan, leahkit bivnnut, ođđa-áigásaš ja «coola»? Váldorollat ja bivnnuhis nuorat TV-ráidduin oamastit buot, ja sis eai leat čihkalasat ja vuodjavuovttat. Álo leat maid ođđaseamos bivttas-hámit ja buotlágan dávvirat. Máidnosat mat oidnojit bottuin, heivejit dan ulbmiljovkui geat gehččet dáid filmmaid. Dát vuoktashampoo ja duot vuoiddas dahje buvssat ja skuovat sáhttet veahkehit boahtit lagabui niehkomáilmmi, ja šaddat nu mo filbmanásttit.

Dákkár **geavahanminstara** lea dábálaš olbmuide veadjemeahtun čuovvut. Datte eai buohkat ádde dan, ja sii sáhttet šaddat stuorra **velggiid vuollái**.

Media lea buorre, ja mii dárbbasit dan diehtogáldun, gulahallamii ja guoimmuheapmái. Muhto dat sáhtá álkit «njáhkát» du millii ja fuomáškeahtá stivreagoah-tit du jurdagiid, **geavahandábiid** ja eallinvugiid. Lea dehálaš muhtimin bisánastit ja astat smiehtastit maid ieš oaivvilda iešguđet áššiid hárrái, ja dárbbasan go mun dán gálvvu?

Badjelmeare gávppa-šeapmi sáhtá dagahit olbmuid stuorra velggiid vuollái.

geavahanminstara

vuohki mo geahit ruđa ja gávppašit

velggiid vuollái

šaddat velggolaš ruđa, jos lea lonen ja ii sáhtán máksit ruovttuluotta nu mo šiehtaduvvon

geavahandábiid

geavahanminstara

Go mii oastit ođđa ávdnasiid ja bikta-siid dájvja, de mii seammás bálkut daid maid eat šat dárbbas. Dákkár geavahandábit dahket ahte máilmmi doapparhivvodat stuorra jagis jahkái.

Čoahkkáigeassu – Media fápmu

Mii lea media ja gávpemedia?

Media mearkkaša *gasku*. Dat leat iešguđet TV-kanálat, rádiokanálat, áviissat, bláđit, áigečállagat, girjjit, DVD, blu-ray ja interneahhta. Media muitala midjiide dieđuid maid mii dárbbasit, ja sáhttit oahppat ođđa áššiid. Dat čuovvu mielde ja dieđiha jos dáhpáhuvvet eahpevuoig-galašvuodat servodagas. Gávpemedia dine ruđaid go vuovdá ollu máinnusáiggi fitnodagaide mat dáhttot máinnustit muhtin buktaga. Gávpemedia sáhtta váikkuhit dasa mo mii árvoštallat servodaga ja máilmmi, ja makkár gálvvuid mii oastit.

Mii lea máinnus, ja mo váikkuha dat midjiide?

Máinnus lea almmuhus mii galgá olbmuide fuopmášahttit muhtin ođđa buktaga. Máinnus muitala man buorre buvttá lea, ja hástala min oastit dan. Máinnusdahkkit geavahit iešguđetlágan gaskaomiid go hábmejtit máidnosiid, vai buvttá galgá vuovdit bures. Gaskaoamit sáhttet leat čáppa govat, čáppa, šodbes olbmot, suohttasat, beakkálmasat ja musihkka. Muhtimin govain sáhttet leat mánja máidnosa, muhto dušše okta lea čielggas. Earát leat čihkosis ja daid mii gohčodit čiegus máinnusin. Dát guoská erenoamážit dakkár buktagiidda maid ii leat lohpi máinnustit. Filmmain, govain ja TV-ráidduin sáhttet buktagat oidnot lahkagovas, ja geavahusas. Dán láhkai fitnodagat *ovddidit buktagiid* gehččiide. *Spon-sen* lea dábálaš vuohki máinnustit muhtin buktaga. Fitnodagat mákset beakkálmasaide ja valáštaliiide ruđa vai sii geavahit sin mearkkaid ja logoid biktasiin, reaidduin ja biillain. Máidnosiid gaskaoamit «njáhkke» min mielaide ja mii jáhkkit mii dárbbasit ja dáhttot dan buktaga maid máinnus vuovdala. Dávja mii oastit buktagiid maid mii oaidnit máidnosis.

Mo gávpemedia govvida sohkabealrollaid

Gávpemedia lea mielde huksemin midjiide ovdagáttuid dasa mo nissonat ja **albmát** leat.

Go media čájeha ahte muhtin nisu berošta das makkár su hápmi lea, biktasiin ja vuoidasiin de mii jurddašit ahte dat guoská buot nissoniidda. Dákkár ovdagáttut ja govat «njáhket» min mielaide ja mii vuordigoahtit nie galggašedje albma nissonat oidnot, jurddašit ja láhttet.

Media govvida albmáid dahje dievdduid fas dávjá gievran ja stuorisin, son «beastá» dahje veahkeha nissoniid ja mánáid váttisvuodain. Dákkár govat bissánit min mielaide ja mii jurddašišgoahtit ja vuordigoahtit ahte buot albmát leat dakkárat.

Mo gávpemedia váikkuha min geavahandábiide

Gávpemediat huksejit filmmaid ja TV-ráidduid bokte niehkomáilmmi gos váldorollat ja bivnnuhepmosat leat čábbát, šođbadat, lihkolaččat, ođđaáigásaččat ja coola. Máinnusfitnodagat bardet TV-sáddagiid gaskii máidnosiid mat heivejit dan ulbmiljovkui geat gehččet juste dan TV-ráiddu dahje filmma. Geahččit dáhttot diedusge leat seammaláganat go filbmanásttit ja ostet ávdnasiid, biktasiid ja eará buktagiid maid sii geavahit. Ollugat čuovvolit dákkár oastin- ja geavahandábiid, muhto dat sáhtta šaddat divrrasin. Muhtimat geavahit ollu eambbo ruđaid go sis leat, ja sáhttet šaddat stuorra velggiid vuollái. Fitnodagat mat vuvdet buktagiid, dinejit ollu ruđa.

albmát

dievddut

BARGOBIHTÁT

Ohcci

Loga čoahkkáigeasu s. 44 ja vástit

1. Mii lea media?
 2. Maid muitala media midjiide?
 3. Man láhkai gávpemedia dine ruđa?
 4. Mii lea máinnus?
 5. Makkár gaskaomiid geavahit máinnusdahkket go ráhkadit máidnosiid?
 6. Mii hukse midjiide ovdagáttuid das mo nissonat ja **albmát** galget láhttet?
 7. Makkár máilmmi huksejit gávpemediat?
 8. Mii sáhtta geavvat jos mii oastit menddo ollu ávdnasiid?
3. Váldet skuvlii iešguđetlágan vahkkobláđiid ja áviissaid. Čohkkedehket smávva joavkkuide. Geahča siidu 32.
 - a) Juohkehaš čuohppá ovttá almmuhusa áviissain ja bláđiin.
 - á) Gii lea ulbmiljoavku juohke almmuhusas? Mo oaidnibehtet dan? Digaštallet.
 - b) Mii lea diehtu almmuhusain? Digaštallet.
 4. a) Čuohppet unnimusat gávccii logo dahje mearkanama áviissain dahje bláđiin. Liibmejhket daid smávva bábirbihtáide. Manábeallái bábirbihtái čállebehtet makkár buvttá dat lea. Geahča siidu 33.
 - á) Biddjet buot bábirbihtáid beavddi ala ja logot dahje mearkanamat leat bajás. Dáhttot de muhtima muitalit makkár buktagis dahje fitnodagas lea sáhka.
 5. Digaštallet. Ollu riikkain fertejit oahppit geavahit skuvlauniforpmá. Dalle leat buohkain seammalágan bik-tasat ja eai geasge leat mearkabiktasat.
 - a) Mii lea buorre go lea skuvlauniforbma?
 - á) Mii ii leat buorre skuvlauniforpmain?

Dahkki

1. Daga máidnosa muhtin gálvui man áiggošit vuovdit.
 2. Smiehta. Man láhkai leat máidnosat váikkuhan du geavahandábiide? Leat go oastán juoga dan-ne go máinnus čájehe dan?
6. Čohkkedehket smávva joavkkuide!
 - a) Namuhehket unnimusat golbma máinnusfilmma maid dii muitibehtet TV:s dahje kinos!

- á) Válljehehket ovtta filmma.
Ráhkadehket smávva čájáhusa das.
Válljehehket neaktára ja čállet dajaldagaid!
- b) Hárjehallet bihtá ja čájehehket earáide.

Dutki

1. Gehččet TV-máidnosiid ruovttus juohke beaivve ovtta vahku. Merke makkár buktagiid máinnus-
tit ja makkár gaskaomiid máinnusdahkkit leat
geavahan (musihkka, čáppa, šodbes olbmot,
leaikkastallan, beakkálmasat, makkár positii-
va sánit, logo). Joavkobargu: Dahket ceahkis
loahppa vahku čuoldadiagramma mas čáje-
hehpet dan maid háliidehpet earáide mitalit,
omd. máidnosiid ulbmiljoavkku, makkár gaska-
oamit leat eanemusat geavahuvvon.

Máidnosat boktet min gávppašan movtta, ja dán áigge
it dárbbas gávppiide mannat šat. Sáhtát eanaš gálv-
vuid ja bálvalusaid interneahhta bokte gávppašit.

Ráddi ii buole okto

Dán oasis oahpat

- Mo dovddut ja beroštumit molsašuddet pubertehtaagis
- Mo lea ráhkásmuvvat
- Mo ovttaseallin doaibmá
- Mii skihpár/olmmáioktavuohta lea
- Hárjehallat vástidit: II

Pubertehta

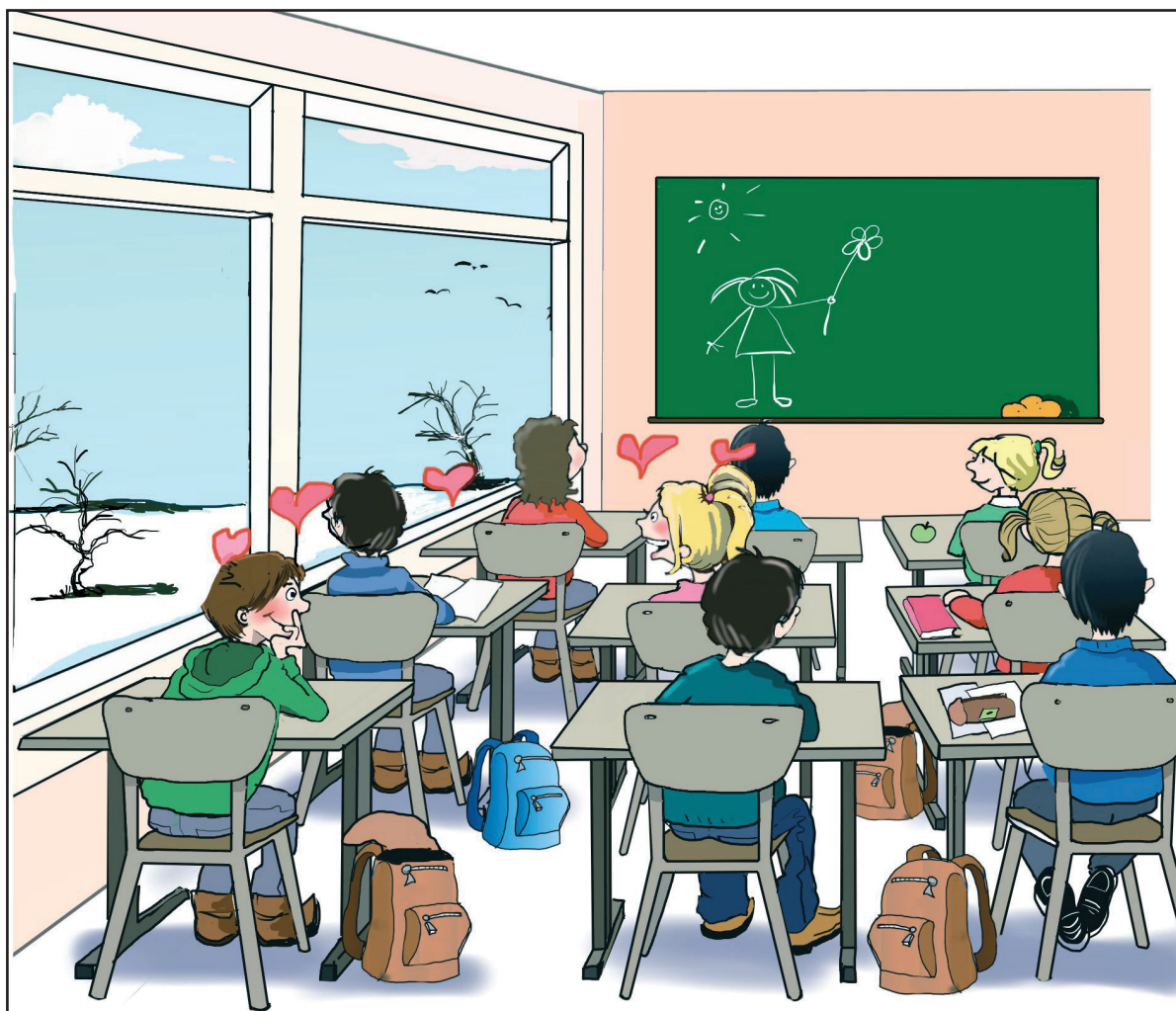
Nuorat eai háliit leat okto. Sii háliidit ovtastallat eará nuorai-
guin ja dovdat ahte sii leat oassin joavkkus. Nuorravuodááig-
gis mii ohcat ja gávdnat iežamet saji nuoraidjoavkkus. Seam-
más lea nuorravuodááigi ja pubertehtaahki dat áigi goas
nuorra johtilit rievdá. Son sáhttá molsut nuoraidjoavkku ja
skihpáriid mángii dan áiggis. Ovtta beaivvi sáhttá dovdat
iežas hui mánálažžan. Eará beaivvi fas dovdá iežas bean-
ta rávisolmmožin. Ii leat álki earáide diehtit ja árvvoštallat
makkár dovddut dus leat. Ovttaseallin ruovttus sáhttá mángii
šaddat váttis go gulahallan váhnemiiguin dahje fuolaheddjiin
ii leat álo buorre.

Ráhkásmuvvan

Lei nu álki hupmat Eliniin. Ii lean jurddašan ge ahte nie álki
lei. Lásse sávvá soai Eliniin sáhttiba buorebut oahpásmuv-
vat. Muhto vuos lea giđđajohtin. Lásse luohkás leat čiežas
geain leat bohccot. Siiddat leat fargga johttáme. Duoddariid
badjel galget johtit bohccuiguin ja beatnagiiguin. Sii galget
vuojihit ealu siivvožit gitta mearragáddái. Olu beaivvit ja
ijat gal gollet.

Lásse jurddahallá movt son livččii jus Elin livččii mielde johti-
mis. Son gal lei sáhttit čohkkát su skohteris ja doallat sus gitta
vai ii ravgga eret. Ránne lei ges čohkkát Elina askkis.

Lásse geahččá Elinii. Elin čohkká láse lahka ja geahččá olggos.
Go jorgala Lásse guvlui, nu go dál, de ii oainne Lásse su áma-
deaju. Dušše olggiid ja sealggi ja čuvges, čáppa vuovttaid.

Sárggus: Charlotte Helgeland

Lea váttis guldalit oahpaheaddji go Elin lea nu lahka. Ja erenoamáš váttis go johttanáigi lea. Lásse jurddahallá ain Elina birra ja de fas ealu birra. Buot eanemus jurddaša Lásse su iežas bohccuid birra. Son lea leamaš veahkkin merkeme misiid. Lea doallan miesi gáibbis go áhčči čuohpai su mearkka miesi bealljái. Nu leat ge Lássii gártan iežas bohccot. Go son šaddá rávesolmmožin, de galgá sus stuorit ja čábbát eallu go ovttasge earás.

Dál ferte fas vilppastit Elina guvlui. Oaidná su ámadeaju. Lea gal oba čáppat. Ii dovdda ovttaga gii lea nu čáppat. Sus lea unna jorba njunáš ja guhkes, čuvges vuovttat. Muhtumin láve bárggaldat. Eanas áiggiid diktá vuovttaid luovus. Vuovttat gitta olggiid rádjái. Lásse mielas orrot vuovttat litnásat ja fiidnát. Nu go miesi guolggat dege su vielpá guolggat.

Lásse ii leat goassege guoskkahan Elina vuovttaid, danne ii dieđe vissásit movt dat livččii. Beassá go son goassege diehtit? Mii son lea litnáseamos, Elina guhkes vuovttat, ruksesmiesi oanehis guolggat vai Ránne bolfeguolggat. Várre leat seamma litnásat.

Viimmat čuodjagođii skuvlabiellu...

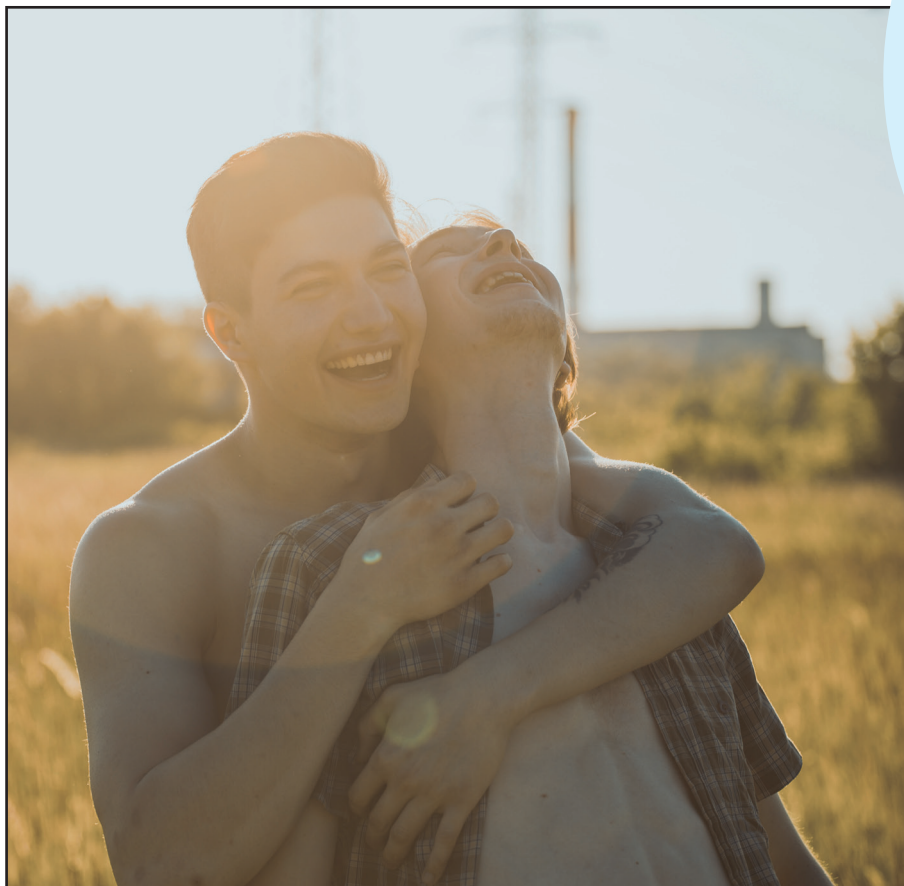
Oasáš girjjis: Livččii suohtas... - maid Laila Stien lea čállán.

spaktat
konsentreret

Go nuorat ollejit pubertehta ahká, de badjanišgohtet ráhkásmuvvan dovddut. Go ráhkásmuvat, de dovddat ilu, liekkusvuoda ja muhtimin balu jos leat lahka su geasa leat ráhkásmuvvan. Jurddašat oba áigge su birra. Leavssut ja eará beaivválaš barggut báhcet. It veaje **spaktat** ja gullat maid oahpaheaddji hállá. Ságat ja láhtten šaddet áibbas apmasat. Dalle háliidivččet ahte son geasa leat ráhkásmuvvan, dovda seammá láhkai du ektui.

Eanaš nieiddat ráhkásmuvvet gánddaide ja eanaš gánddat ráhkásmuvvet nieiddaide. Dat gohčoduvvo namain heterofiila. Muhtin nieiddat ráhkásmuvvet nieiddaide, ja muhtin gánddat ráhkásmuvvet gánddaide. Dat gohčoduvvo namain homofiila. Muhtimat fas sáhttet guktui sohkaбелиide

Ráddi ii buole okto

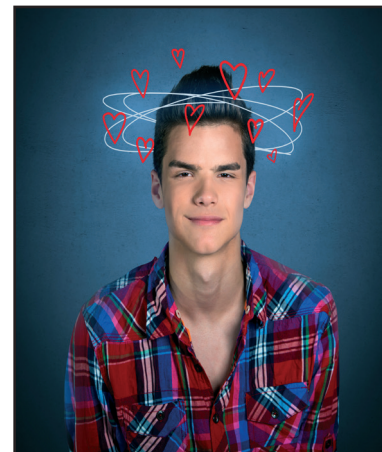

Homofiila párra.

ráhkásmuvvat. Dat gohčoduvvo namain bifiila.

Leat homofiila dahje bifiila lea seamma lunddolaš go vuoktaivdni. Váttisvuodát šaddet go eará olbmot ja servodat eai dohkket dan. Danne muhtimat eai duostta dovddastit ahte sii leat homofiila. Dat sáhttá buktit sidjiide hui lossa miela. Buohkat dáhttot ráhkásmuvvat ja ráhkistit nuppi olbmo, maiddá homofiillat ja bifiillat. Danne lea dehálaš ahte mii dohkkehit juohke olbmo oktan su dovdduiguin, ja nu mo son lea.

Ollu nuoraide lea váttis almmuhit oahppásiidda ja bearrašii ahte sus leat homofiila dahje bifiila dovddut, go dat ii leat seammá dábálaš go heterofiila dovddut. Sáhttá mannat máŋga jagi ovdal go nuorra ieš ge lea áibbas sihkkar makkár dovddut sus leat.

Ovttaseallin

Ovttaseallin

*eallit ovttas earáiguin/bea-
rašlahtuiguin*

guoimmi

*eallinguoimmi, geainna eallá
ja ássá ovttas*

sohkabealis

nisu ja almmái

Ovttaseallin lea go guokte olbmo deaivvadeaba, ráhkisteaba guđet guoimmi ja háliideaba eallit ovttas ja oažžuba mánáid. Soai dalle náitaleaba dahje dahkaba searvevuodasoahpamuša. Du váhnemat, dahje fuolaheaddjit leaba oktii deaivvadan ja mearridan eallit ovttas ja oažžut ja dikšut oktasaš mánáid. Dii dál eallibehtet ovttas. Ii leat álo álki leat ovttaoaivilis ja soabadit váhnemiiguin, oappáiguin ja vieljaiguin, ja dat lea áibbas dábálaš.

Muhtin olbmot välljejit **guoimmi** nuppi **sohkabealis** ja earát fas välljejit guoimmi seammá sohkabealis. Bárat geat leat seammá sohkabealis ja háliidit mánáid oažžut, ferteba adopteret dahje nisu ferte goanstta láhkai šaddat áhpeheapmin. Dávjá dáhpáhuvvá maid ahte olbmot earránit ja gávdnet odđa elošteaddji dahje guoimmi geainna náitalit dahje sohpet ássat

Lea áibbas lunddolaš ahte muhtimin šaddet riiddut go olbmot galget ovttas eallit.

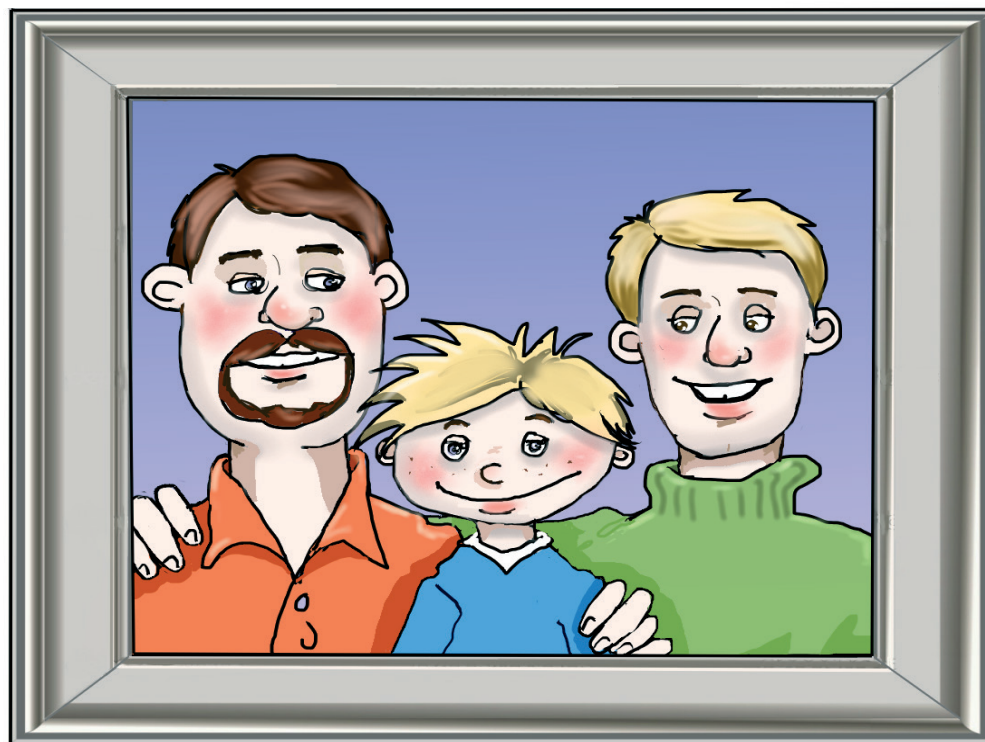
ovttas. Mánát ožžot «odđa» dahje lassi oappáid ja vieljaid. Muhtin olbmot välljejit eallit okto.

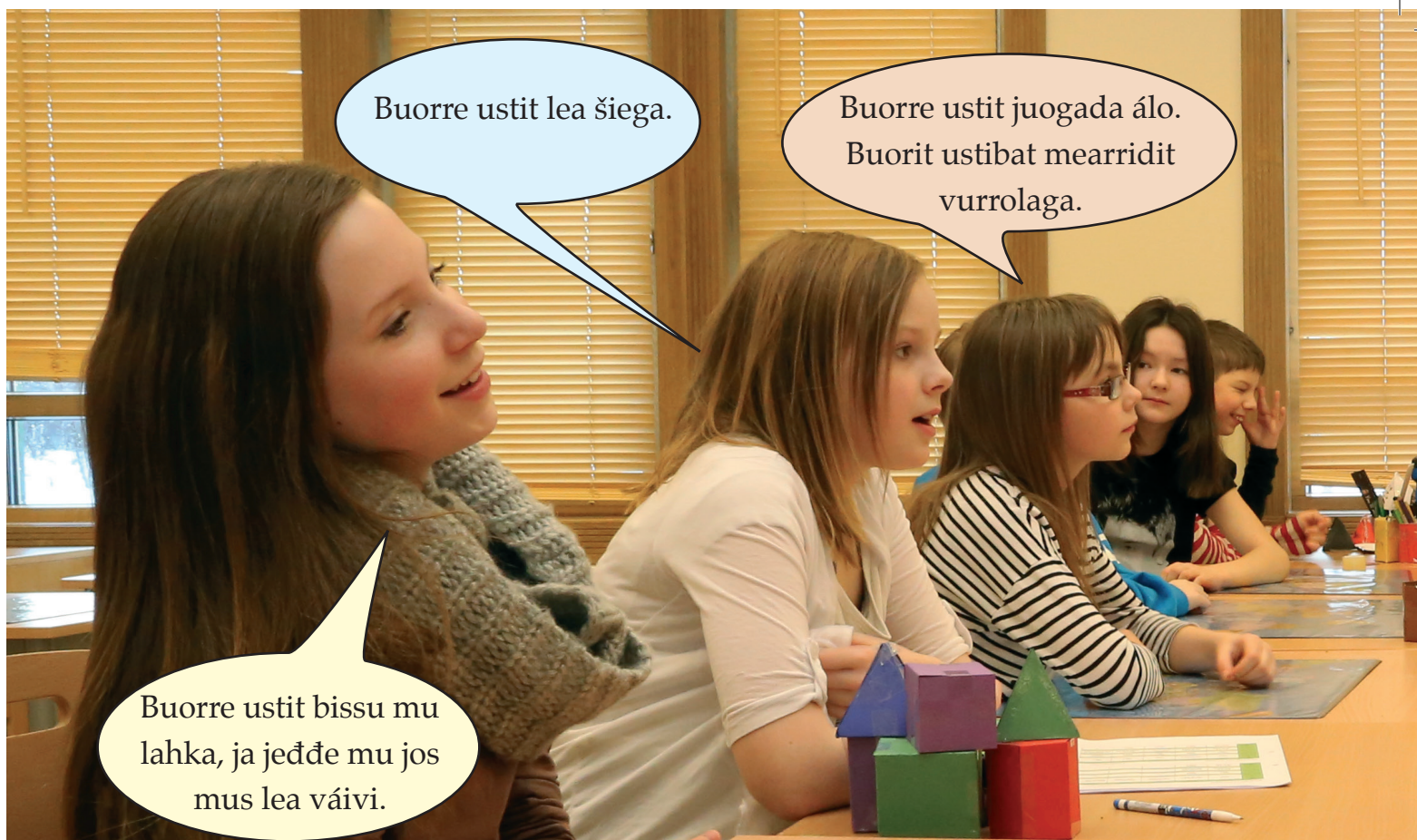
Servodagas lea dábálaš ahte olbmot välljejit eallima mii sidjiide heive buoremusat. Ovtteseallin gáibida ahte mii váldit vuhtii guđetguimmiid dárbbuid, ja dohkkehit ahte mii leat sierraláganat.

Juhánis leat guokte áhči

Juhán lea 11 jagi ja sus leat guokte áhči: Ovllá ja Piera. Juhán lea adopterejuvvon. Dat mearkkaša ahte su biologalaš eadni ja áhčči eaba leat dovdosat. Ovllá ja Piera ráhkásmuvaiga ja fárriiga oktii. Muhtin áigi manai, ja soai háliideigga máná. Soai adopteriiga Juhána. Ovllá ja Piera šattaiga Juhána váhnemin.

Juhána mielas ii leat imaš ja ártet ahte su váhnemat leaba homofiillat. Son ii sáhte árvvoštallat lea go dat fuonit vai buoret go guokte váhnema goappat sohkahealis.

Skihpároktavuolta

skihpárat
ustibat, olbmát

Lea dehálaš ahte dus leat **skihpárat** ja ahte it dovdda iežat okto. Ii leat álo álki doalahit skihpáriid ja muhtimin fertet ieš leat doaimmalaš ja ohcat skihpáriid. Searvva muhtin valástallansearváid dahje muhtin friddjaáiggedoibmii. Gulle-vašvuodadovdu dán agis lea dehálaš. Lea buorre gullat ahte earát dutnje liikojit. Dalle lea dehálaš atnit muittus ahte jos don ieš alcet liikot, de earát ge dan dahket. Jos leat bealkálas ja menddo cuiggolas dahje iešberošteaddji, de ii leat sihkkar ahte skihpároktavuolta bistá.

Skihpárat leat dábálaččat seamma ceahkis go don, dahje dis leat sullii seamma beroštumit, dahje orrubehtet seamma

Buorre ustit lea veahkkái.
Buorre ustit lea buorre
mielas.

Buorre ustit sáhtta
bargat dan maid earát
liikojit, maid.

gilážis. Buorre skihpár lea son geainna don sáhtát digaštallat ja ságastallat vaikko maid ja muitalit čiegusvuodaid. Buorit skihpárat maiddái dohkkehit du nu mo don leat oaidnit, mo don gárvodat ja maid don liikot bargat.

Eatnašat buohtastahttet iežaset bivnnuheamos skihpáriiguin. Gárvodit nu go sii, láhttejit ja hállet dahje hupmet nu go sii, barget dan seammá go sii. Lea ollu dehálat maid skihpárat oaivvildit, go maid eadni, áhčči ja eará rávisolbmot oaivvildit. Gáibida duostilvuoda dadjat II go skihpárat geahččalit oažžut du dahkat juoidá maid don it háliit. Dakkár dagut sáhttet leat dego borgguhit, lovpet skuvllas, dahje gárihuhttinmirkkuid geahččaladdat. Dáhpáhuvvá maid ahte nuorat dovdet deattu dasa ahte seksuálalaččat ovtastallat, jos vel eai áiggoše, dahje háliit dan.

*Son geas lea
buorre skihpár,
ii dárbbas
speadjala*

gándii
bárdnái

sohkabeliide
gánddaide ja nieiddaide

Skih pároktavuohta
ustitvuohta

Skih párat
ustibat, olbmát

friddjaáiggedoaimmaid
spábbáčiekčan, dán sun, lávlun dahje čuoigan

Čoahkkáigeassu - Ráddi ii buole okto

Ráhkásmuvvan

Ráhkásmuvvat lea liikot muhtin niidii dahje **gándii** eambbo go earáide. Šaddá buorre dovdu go lea lahka su geasa lea ráhkásmuvvan ja háliida leat lahka su oba áigge. Eanaš nieiddat ráhkásmuvvet gánddaide ja eanaš gánddat ráhkásmuvvet nieiddaide. Dat gohčoduvvo namain heterofila. Muhtin nieiddat ráhkásmuvvet nieiddaide, ja muhtin gánddat ráhkásmuvvet gánddaide. Dat gohčoduvvo namain homofila. Muhtimat fas sáhttet goappaš **sohkabeliide** ráhkásmuvvat. Dat gohčoduvvo namain bifila.

Ovttaseallin

Ovttaseallin lea go guokte olbmo deaivvadeaba, ráhkisteaba guđet guoimmi ja háliideaba eallit ovttas. Soai dalle náitaleaba dahje dahkaba searvevuodásoahpamuša. Olbmot válljejit dan ovttaseallinvuogi mii sidjiide heive buoremusat. Muhtimat ásaht stuorra bearrašiid ja earát fas válljejit eallit okto. Ovttaseallin ii leat álo álki, go eai buohkat leat álo ovttaoavilis.

Skihpároktavuoha

Skihpárat leat sii geaidda mii liikot, geain mii áinnas ovtastallat ja geain mii beroštit. Skihpárat šaddet dehálaččat dađe mielde go stuorrut. Skihpárat dohkkehit du nu mo don leat oaidnit ja gárvodan ja maid don liikot borrat ja bargat. Skihpárat leat dávjá seammá ahkásaččat ja vázzet seammá skuvllas. Dávjá sii oassálastet seammá **friddja-áiggedoaimmaide**. Muhtimin geavvá ahte skihpárat dáhttot du searvat áššiide maida don it háliit searvat. Dat sáhttet leat áššit nu mo borgguhit duhpáha, givssidit **unnoraččaid**, dahje suoládit. Lea dehálaš dál jo mearridit ahte jos nu **geavvá**, de galgá vástidit II.

Go mánát ollejit dan ahkái mas don leat dál, lea dábálaš ahte muhtin skihpároktavuodát nohket ja eará ja ođđa skihpároktavuodát šaddet.

unnoraččaid

sii geat leat unnit go mii

geavvá

dáhpáhuvvá

BARGOBIHTÁT

Ohcci

Loga čoahkkáigeasu s. 58 ja vástit.

1. Mii lea ráhkásmuvvan?
2. Čilge sániid heterofiila, homofiila ja bifiila!
3. Geat leat skihpárat?
4. Maid galggat vástidit jos hástaluvvot searvat áššiide maidda it háliit searvat?

Dahkki

Dutkka, daga ja oahpa eambbo

1. Loga girjji Fastteshurvi maid Jens Martin Mienna lea čállán. Davvi Girji. 2005.
Ságastehket dan birra makkár iešvuodát Fastteshurvis leat!
2. Dolin lei dábálaš ahte eadni, áhčči ja mánát ja soite vel áhkut, ádját ja eagit dahje čezit ja goaskkit ja muotát ja oarpmealit/oambealit ja vilbealit ásse ovtta dálus. Dat lei sin bearaš. Dál lea bearaš dábálaččat eadni, áhčči ja mánát. Datte muhtin bearašiin lea dušše áhčči dahje eadni ja mánát. Muhtin bearašis fas guokte eatni dahje guokte áhči ja mánát.

Mo jáhkkiyehtet sáhtta čuohcat mánáide muhtin bearašis, jos sii dovdet ahte sin bearašhápmi ja vuohki eallit ovttas ii leat seammá árvvolaš go eará bearašhámit servodagas?

Dutki

1. Válljehekhet girjjiid ja teavsttaid mat muitalit álbmogiid birra mat ellet eará guovlluin máilmmis! Ságastehket dan birra mo sii ellet, jurddašit ja vásihit dáhpusaid!

Alkohola ja ecstasy-tablehtat ja garra
dálkasat leat gárrenmirkkot. Duhpáhis
ráhkadit sigarehtaid maid sáhttá oas-
tit buvddas. Ollu viinnain lea alkohola

Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat

Dán oasis oahpat

- Mat duhpát ja snuvssat leat
- Mii alkohola lea
- Mii narkotihkka lea
- Man láhkai gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat
váikkuhit olbmo dearvvašvuhtii

Snuvssat orrot plastihkkabovssaid siste vai eai goikka.

Sigareathtat leat páhkkejuvvon páhkaide. 10 dahje 20 juohke páhkka.

Gárrenmirkkot

mirkkot maiguin gárihuovvá, juhkaluovvá

mannogálvvut

gálvvut maid mii oastit ja geavahit

duhpátbuvttadeaddjit

sii geat šaddadit ja vuvdet duhpáha

sorjástuvvot

darvánit, háliidit, dáhtut

márkanfievrídit

reklameret

Eanaš dáhpáhusat, ávdnasat ja ásahusat servodagas leat buorit ja ávkkálaččat olbmuide. Muhtin ávdnasat ja dáhpáhusat fas eai leat nu buorit. **Gárrenmirkkot**, duhpát ja snuvssat leat dakkár ávdnasat mat eai leat buorit olbmuide. Gárrenmirkkot leat alkohola ja narkotihkka. Duhpát ja snuvssat leat fas heakkaváralaš **mannogálvvut**. Dát leat áiggiid čađa geavahuvvon dálkkasin, návddašeapmái ja gárrema dihte. Mañimuš 70 jagi leat dutkit gávnahan ahte dákkár ávdnasiid geavaheapmi lea issoras váralaš rumašlaš ja psyhkalaš dearvvašvuhtii. Eiseválddit leat mearridan ahte buot oahppit galget skuvllas jo oahppagoahtit duhpáha, snuvssaid, alkohola ja narkotihka birra. Mánát ja nuorat galget diehtit man váralaččat gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat leat. Dalle dihtet dan birra ovdal go válljejit geavahišgoahtit dákkár ávdnasiid.

Duhpát ja snuvssat

Duhpáhis ja snuvssain lea ávnas mii gohčoduvvo nikotiniidna. Nikotiidna lea ávnas maid **duhpátbuvttadeaddjit** leat bidjan duhpáhii ja snuvssaide vai olbmot galget **sorjástuvvot** dasa, ja oastit ja geavahit dan juohke beaivvi. Dat ja ollu eará váralaš ávdnasat mat leat duhpáhis ja snuvssain, leat hui váralaččat rupmašii.

Duhpát ja snuvssat leat lobálaš mannogálvvut Norggas. Daid sáhtta oastit buvdain ja geavahit friddja nu guhká go lea badjel 18 jagi. Eiseválddit ja dutkit dihtet ahte duhpáhis ja snuvssas leat ollu váralaš ávdnasat. Danne ii leat lohpi **márkanfievrídit** duhpáha, ja eai ge oaččo oidnot buvdahilduin. Duhpáha ii leat lohpi borgguhit almmolaš dáluin. Datte duhpát- ja snuksabuvttadeaddjit ohcet vejolašvuodaid mo

Snuvssa bidjá njálbmái bajit baksama vuollái. Doppe leavvá duhpátmirkko varrii.

váikkuhit nu ahte nuorat álget borgguhit duhpáha ja geavahit snuvssaid. Sii dávjá čihkosis márkanfievrridit duhpáha ja snuvssaid.

Ollu riikkain lea ain lohpi márkanfievrridit duhpáha ja snuvssaid. Duhpátbuvttadeaddjit **mielas** daidda riikkaide gilvet ollu **máidnosiid** iežaset gálvvuid birra.

Eanaš rávisolbmot geat borgguhit duhpáha dahje njammet snuvssaid, leat álgán dainna ovdal go devde 20 jagi. Eatnašat sis háliidit heaitit duhpáha borgguheamis ja snuvssaid geavaheamis, muhto eai buohkat nagot dan. Buoremus lea dál jo mearridit ahte it áiggo goasse duhpáha ja snuvssaid geavahišgohtit.

Dihitet go?

Duhpát lea máilmmi stuorámus olmmošgoddi. Duhpáha geažil ollu olbmot ožžot váibmovigiid, geahpesdávddaid ja borasdávddaid.

mielas
áinnas

máidnosiid
reklame

gárihuvat
juhkaluvvat

spaktan
konsentrašuvdna

sosiálalaččat
ovttastallamii earáiguin

psyhkalaččat
dovdduide

vearredagut
*dagut mat eai leat lobálaččat,
omd suoládeapmi, huškun,
doarrun, bilideapmi, gárre-
noaivvis vuodjit*

Alkohola

Alkohola lea dat dá báleamos gárrenmirkko Eurohpás, ja lea geavahuvvon mánggaid duháhiid jagiid. Alkohola lea lobálaš gárrenmirkko ja dan fidne oastit buvddas ja viidnagávppis. Fertet leat 18 jagi ovdal go fidnet oastit vuola dahje viinna.

Jos jugat alkohola, de **gárihuvat**. Alkohola rievdata miela, hejoda jurddašeami, muittu, ja **spaktan** nohká. Váikkuha maid dan láhkai ahte don jáhkát don máhtát ja hálddašat buot nu ollu buorebut. Jos eambbo vel juhká, de hedjona balánsa, lihkadeamit hedjonit ja loahpas nohkat.

Alkoholageavaheapmi ii váikkut dušše rumašlaš dearvvašvuhtii. Maiddái **sosiálalaččat** ja **psyhkalaččat** sáhtttá váikkuhit garrasit. Olbmot geat juhket dávjá ja badjelmeare ollu alkohola, gárihuvvet ja sáhttet láhttet apmasit, ja dahkat dakkár daguid maid eai áiggoše.

Dat lea váivin ja lossadin sidjiide geat šaddet vásihit dán dávjá. Lihkohisvuodát ja **vearredagut** dáhphuvvet hui álkit jos lea juhkan menddo ollu alkohola. Dát lea stuorra váttisvuohtan servodahkii, ja olbmuide geat šaddet gillát dákkáriid. Juohke jagi jápmet Norggas birrasii 400 olbmo go leat juhkan menddo ollu.

Alkohola dahká ahte olmmoš juhkaluvvá dahje gárihuvvá. Dalle sáhtttá bargat daguid maid muđui ii dagašii.

OĐĐASAT

Čorbmadan njunnái

Goalmmátlotjahkásaš almmái lea Sis-Finnmárkku diggegottis dubmehallon 30 diimmu servodatránnggástussii go diggi lea gávnahan su rihkkon ránnggástuslága § 228 ja veahkaválddálaččat bávdčagahttan nuppi rupmaša dahje dearvvašvuoda. Almmái lea dubmehallon go galgá feasttas diimma golgotmánus čorbmadan olbmo oktii dahje moddii ámadadjui nu, ahte njunnedákti luoddanii. Áššaskuhtton almmái ii bohtán diggái, muhto attii čilgehusa telefovnna bokte ja miediíhii iežas leat sivalažžan áššis. Son galgá čadahit servodatránnggástusa 90 beavvi siste.

Cápmii guokte nieidda

ÁLTÁ: Politiiijat ožžo dieđu sotnabeaivvi beal njealji áigge mannelgaskabeaivvi, ahte guokte nuorra nieidda galgaba cápmahallan feasttas muhtun privahtaviesus Álttás. Dat dahku galgá leat dáhphuvvan sotnabeaivvi iddes. Dievdoolmmoš, gii váldui gitta daguid ovddas sotnabeaivvi 21.30, galgá leat bálkestan nuppi nieidda tráhppas vulos, ja nuppi galgá fas geassán vulos dan tráhppa. Dasa lassin galgá leat dievdoolmmoš sudno bálkestan láhttái. Dievdu, gii lea jur badjeláš 20-jahkasaš, lea politiijaid halddus, ja sii galge dutkat su bahádaguid ovddas ikte.

Várohuvvo vuodján gárrenoaivvis

HÁMMÁRFEASTA: Veaháš badjel diibmu golmmas sotnabeaivvi čuovgáneamis bissehii Hámmárfeastta politiija 20-jahkasaš nissonolbmo. Son várohuvvo leat vuodján gárrenoaivvis biillain, go bosihii badjel lobálaš promillaárvvu, ja politiiijat diedihit dáhphus gártá šaddat ránnggástanáššin. Biillavuoddjis ii lean gustojeaddji vuodjinkoarta. Šaddá ránnggástanášši biillaeiiggádii, gii lei fárrus. Dát mearrádus dahkkui go biillaeiiggát galgá dárkkistit ahte son guhte luoikkaha dahje geavaha mohtorfievrru deavdá gáibádusaid vuodjit fievrruin.

Dávjá sáhtttá áviissain lohkat vearredaguid birra maid olbmot leat dahkan go leat juhkan menddo ollu alkohola.

Mia beaivegirji

Mia lea 13 jahkásaš nieida. Son čállá beaivegirji juohke beaivvi.

Dás sáhtát lohkat sotnabeaivvi njukčamánu 8. beaivvi birra:

Ikte leimmet Ragnhild-siesá guossis. Son devddii 50 jagi. Jurddaš ahte son lea nu boaris. Son lea oaidnit nu nuorra. Mo son mun lean oaidnit go deavddán 50 jagi? Gádden ahte šattai ahkidis feasta, muhto dat ii lean ahkit. Deiven ollu oarpmeliid ja vilbeliid geaid in lean guhkes áigái oaidnán. Lei somá singuin háleštit fas. Ledje olu njálgga borramušat, ja eanaš ollesolbmot juhke ollu viinna. Lei eatni vuorru vuodjit biilla ruoktot, nu ahte áhčči jugai maid oalle ollu. Son šaddá nu ártet go juhká viinni. Muitala ollu ártegis muitalusaid, ja mun heahpanin. Muhto lei vearrát Erkke-vilbealis. Su áhčči, Ovlá-eahki, jugai nu ahte juhkaluvai áibbas. Son šaddá viehka ártet go juhkaluvvá. Hállá jitnosit, ja ollu duššiid.

Earát reške, muhto mun oidnen ahte Erkkes lei váivi, ja ahte sávai son sáhtášii dušše jávkat.

Lindas lea maid ná. Son mitalii eatnis birra, geas lea alla virgi ja miellagiddevaš bargu, muhto muhtumin juhká nu ollu ahte ii sáhte bargui mannat. Dalle ferte Linda leat ruovttus, ja veahkehit eatnis. Lea álki fuomášit Lindas go eadni lea juhkan. Dalle lea sus váivi. Ii ge šatta buoret das go gánddat hárdet ja givssidit su dainna. Sii dieđusge leat fuomášan mo dilli lea, jos vel Linda ii leat ge mitalan maidege. Dušše munnje lea mitalan. Liikká lea mu mielas boastut ahte earát galget hárdit ja givssidit su dainna. Ii leat mánáid sivva jos váhnemat juhket menddo ollu.

Rávisolbmot juhket menddo ollu. In sáhte áddet mii das lea nu somá. Jáhkán nuorat jurddašit eambbo jugešvuoda birra go rávisolbmot.

Oaidnaletne ihttín, ráhkis beaivegirji!

Dearvvašvuodadirektohta.

Kokain leat vilges bulvarat maid susttašit njunneráiggiid bokte.

Heroin lea vilges bulvvar maid geavaheaddjit liggejit vai šaddá njalbin ja dasto bidjet sprøyttá sisa ja čuggejit dan varrasuonaide. Dat dahká ahte olmmoš oažžu garra gárrendovddu.

Narkotihkka

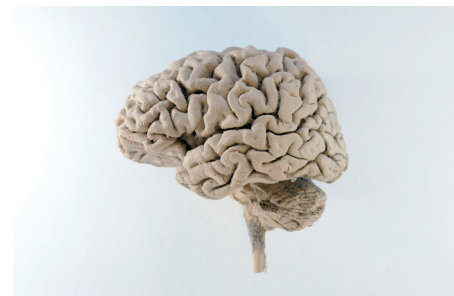
Narkotihkka lea gárrenmirkko. Don leat sihkkarit gullan sániid: amfetamin, ecstasy, hášša, heroin ja kokain. Buot dát ávdnasat leat narkotihkat ja dat váikkuhit **vuoignášiid** iešguđet láhkai ja addet iešguđetlágan gárrendovddu.

Muhtin narkotihkalaš ávdnasiid sustet, earáid fas sprøyttain čuggejit dahje sáhhtá maid tableahttahámis njielastit, dahje suova njammat. Narkotihkka addá gárrendovddu dan botta go ávnas lea rupmašis dahje varas. Maŋŋá šaddá váivves ja fuones dovdu, ja dalle sáhhtá šaddat miella eambbo geavahit. Olbmot geat geavahit narkotihka dávjá, šaddet váibasat ja ollugat fertejit heaitit skuvllas dahje barggus.

Narkotihkalaš ávdnasiid ii leat lohpi vuovdit, oastit dahje geavahit Norggas. Olbmot geat geavahit narkotihka, fertejit suoli dan fievrridit Norgii, dahje oastit sis geat dan suoli fievrridit. Dat lea divrras, ja ollugat fertejit vearredaguid bokte «dinet» ruđa dasa.

vuoignášiid

Hášša lea narkotihkka mii dahkko cannabis-šattu urbbiin. Dan sáhhtá borgguhit, ja gárihuvvat.

FÁKTÁSTOBE

Mo váikkuhit gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat dutnje?

- Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat sáhttet vahágahttit du vuoignašiid, váimmu, geahppáid, nearvvaid ja eará rumašosiid agi beaivái.
- Gárrenmirkkuide, duhpáhii ja snuvssaide álkit sorjástuvvo, ja dávjá don dan it fuomáš ovdal go áiggut geahččalit birget dan haga.
- Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat dagahit ahte don váibbat, šliettat ja návccahuvat.
- Gárrenmirkkot gárihuhttet, ja don sáhtát láhttet apmasit ja dahkat daguid maid it áiggoše.
- Bearaš, mánát, fuolkkit ja eará lagas olbmot sáhttet váivašuvvat, heahpanaddat, ballat ja oažžut psyhkalaš dávddaid du gárrenmirkkuid, duhpát ja snuvssaid geavaheami geažil.
- Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat leat divrasat.
- Jos gárihuvat de don it álo dieđe mii lea duohta. Dávjá jáhkát ahte leat ovdamearkka dihte ollu gievrat go duođas leat. Šattat badjelmeare duostil, ja sáhtát lihkohisvuodáide gártat.

Čoahkkáigeassu – Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat

Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat

Duhpát, snuvssat, alkohola ja narkotihkka leat gárrenmirkkot ja man-nogálvvut mat gávdnojit servodagas, ja maid muhtimat geavahit. Dat váikkuhit garrasit sihke **fysalaš** ja **psyhkalaš** dearvvašvuhtii. Duhpáha, snuvssaid ja alkohola lea lohpi geavahit Norggas go leat deavdán 18 jagi. Datte ii leat lohpi almmolaš báikkiin borgguhit. Alkohola lea lohpi dušše ruovttuin dahje dihto báikkiin juhkat. Narkotihka ii leat lohpi geavahit, oastit ja vuovdit Norggas. Gárrenmirkkot, duhpát ja snuvssat leat nu váralaččat geavahit ahte daid ii leat lohpi **márkanfievriddit**. Dat mearkkaša ahte daid ii leat lohpi fállat olbmuide, ja duhpát ii galgga oidnot **buvddaid** hilduin. Eanaš nuorat geat geavahit gárrenmirkkuid ja duhpáha ja snuvssaid, leat ruovttuin ja **skihpáriid** bokte čatnasan dahje oahpásmuvvan daidda.

fysalaš
rumašlaš

psyhkalaš
dovdduid

márkanfievriddit
reklameret

buvddaid
rámbuvrrii

skihpáriid
ustibiid, olbmáid

máisttašit
máhkut, smáhkut

Buvddain
rámbuvrriin

BARGOBIHTÁT

Ohcci

Loga čoahkkáigeasu s 73 ja vástit.

- 1) Makkár gárrenmirkkot ja heakkaváralaš mannogálvvut gávdnojit servodagas?
- 2) Masa váikkuhit gárrenmirkkot, duhpát ja snuvsat?
- 3) Makkár gárrenmirkkuid ja váralaš mannogálvvuid lea lohpi oastit ja geavahit Norggas?
- 4) Manne ii leat lohpi márkanfievriddit gárrenmirkkuid, duhpáha ja snuvssaid Norggas?
- 5) Gos nuorat oahpásmuvvet ja čatnasit gárrenmirkkuide, duhpáhii ja snuvssaide?

Dahkki

1. Muhtimin mii hástit skihpáriid vuolgit fárrui iešguđet doaimmaide. Dat sáhtta leat kino, dánsun dahje eará. Dramatiserejehket skihparaččaid geat geahččalit oaččuhit nuppiid searvat borgguhit, suoládit, bilidit dahje **máistašit** alkohola. Muhtimat leat hástaleaddjit ja earát fas hástaluvojit. Lonuhehket. Sii geat hástaluvojit, galget vástidit II. Man galle ii-vástidan vuogi gávdnabehtet?

2. Buvddain ii leat lohpi vuovdit duhpáha olbmuid vuollil 18 jagi, muhto eai buot buvdabargit čuovo dán lága nu dárkilit. Mannet guovllu buvddaide ja geahččalehket fidnet oastit sigarehtaid! Hutket iešguđet ákkaid dasa ahte dii fertebehtet oažžut oastit. Soaita eadni, áhčči dahje siessá leat sádden du oastit sigarehtaid sin ovddas?

Dutki

1. Ohcet eambbo dieđuid ja govaid internehtas iešguđet gárrenmirkkuid, duhpáha ja snuvssaid birra! Árvvoštallet maid háliidehpet ovdanbuktit ja mitalit dain dieđuin maid gávdnabehtet. Muhtin ráje ferte čuoldit eret. Sáhttibehtet ovdanbuktit iešguđet láhkai.
2. Man ollu máksa okta sigarehttapáhka (20 sigarehta)? Man ollu ruđa ferte olmmoš gii borgguha ovtta páhka beaivái, geavahit vahkui, mánnui ja jahkái? Man ollu ruđa lea geavahan son gii lea borgguhan ovtta sigarehttapáhka beaivái, 50 jagi?
3. Dutket vuossárgga/mánnodaga áviissaid! Doppe sáhtta lohkat maid olbmot leat verrošan gárrenmirkkuid geavaheami geažil.

Ovttas buoridit máilmmi

Dán oasis oahpat

- Mii ON lea
- Muhtin ON vuollásaš organisašuvnnaid birra
- Mat NATO, WTO, OECD ja EFTA/EEO leat
- Mo máilmmi eamiálbmogat barget ovttas
- Maid máilmmi humanitára veahkkeorganisašuvnnat barget

Dihitet go?

... ahte vuosttaš ON-jodiheaddji
lei norgalaš ja politihkkár
Trygve Lie.

vearredahkan
kriminalitehta

organisašuvnnat
*ásahus mas leat miellahtut
geain leat seammá beroštu-
mit ja áigumušat*

máilmmiviidosáččat
*miehtá máilmmi, inter-
našunála*

Ovttastuvvan
Oktii searvan

Našuvnnat
Riikkat

ON leavga. Leavggas oainnát
máilmmekárta man olivenoavssit
birastit. Olivenoavssit lea ráfisym-
bola, ja máilmmekárta symbolise-
re máilmmi álbmogiid.

Muhtin áššiid eat sáhte Norggas ja Sámis okto čoavdit. Dat leat áššit dego soadit, luondduroasut, báhtareapmi, dálkkádatrivedan, **vearredahkan** ja gávppašeapmi. Buot máilmmi riikkat ja álbmogat fertejit ovtta bargat ja veahkehit guđet guimmiid buoridit diliid máilmmis nu ahte dat šattašii buorebun buohkaide. Danne muhtin **organisašuvnnat** barget ovtta **máilmmiviidosáččat**. Dákkár organisašuvnnat leat ovda-mearkka dihtii ON, humanitára veahkkeorganisašuvnnat, suodjalanorganisašuvnnat, gávppašanorganisašuvnnat ja máilmmi eamiálbmogiid organisašuvnnat.

ON

ON lea oanádus ja mearkkaša: **Ovttastuvvan Našuvnnat**. Dat fas mearkkaša ahte ollu riikkat miehtá máilmmi leat oktii searvan ovttastuvvan stuora searvá, bargat ovtta. Sii ásahit ovtta lágaid ja njuolggadusaid maid buot riikkat galggašedje čuovvut. Sii geahččalit čoavdit riidduid mat bohciidit riikkaid gaskkas. Sii

gehččet bearrái ahte riikkaid eiseválddit čuvvot olmmošvuoigatvuođaid. ON lea máilmmiviidosaš organisašuvdna ja measta buot máilmmi riikkat leat ON:a miellahtut. ON **vuodđuduvvui** golggotmánu 24. beaivvi jagi 1945. Lei seammá jagi go nuppi **máilmmisoahti** nogai.

Norga lea ON:a miellahttu. Dat mearkaša ahte Norga beassá leat mielde čoahkkimiin ja **šiehtadallamiin**. Norga ráđđehus ja sámediggi válljejit olbmuid geat galget **ovddastit** Norgga ON:a čoahkkimiin ja šiehtadallamiin. Dán láhkai sii váikkuhit dasa mo ON buoremusat galgá veahkehit máilmmi riikkaid buoridit iežaset álbmoga dili. Dat sáhtta leat skuvllaid hukset, ráfi bisuhit, bistevaš oahpu fállat ja nuvtá dearvvašvuođadivššu buohkaide fállat. Dán láhkai sáhttet olbmot beassat eret geafivuodas ja ieža **birgegoahtit**.

ON:s leat mánnga vuolle-**organisašuvnna** mat iešguđet láhkai barget buoridit olbmuid eallima. Muhtimat dain leat olmmošvuoigatvuođaid komitea, ILO **konvenšuvdna** ja ONa dálkkádatpanela.

Bajit: ON-gárdin New Yorkas.

Vuolit: ON:a máilmmiráđđi. Deike čoahkkanit ON-lahtuid riikkaid ovddasteaddjit ságastit ja čoavdit riidduid.

vuodđuduvvui
álggahuvvui

máilmmisoahti
soahti masa buot máilmmi riikkat oassálastet

šiehtadallamiin
ságastemiin, gulahallamiin, digaštallamiin

ovddastit
oassálastet sin ovddas

birgegoahtit
álgit birget

organisašuvnna
ásahusa

konvenšuvdna
šiehtadus, kontrákta

Manne ON?

máilmmesoadis

*soahti masa buot máilmmi
riikkat oassálastet*

searvvi

*ásahus mas olbmot leat sear-
válaga, ovttas*

gozihit

geahččat bearrái, čuoovvut

vuodđuduvvui

ásahuuvvui

Nuppi **máilmmesoadis** ledje ollu olbmot duššan, goddon ja ruovttuid haga šaddan. Ollu mánát nelgo ja gollo. Riikkaid eiseválddit mearridedje ásaht muhtin **searvvi** mii miehtá máilmmi galgá **gozihit** ahte eai šattašii šat máilmmesoadit. Jos buot riikkat leat fárus seammá ásaht, lea álkit ságastit ovttas dan sadjái go soahtat. Dattege leat ain soadit muhtin guovlluin máilmmis. Muhto máilmmesoadit eai leat leamaš dan rájes go ON **vuodđuduvvui**.

Ollu olbmot miehtá Finnmárkku šadde ruovttuid haga nuppi máilmmesoadi geažil, go bávkkanasat ledje bilidan sin dáluid. Dá Čáhcesuolu geasset 1945.

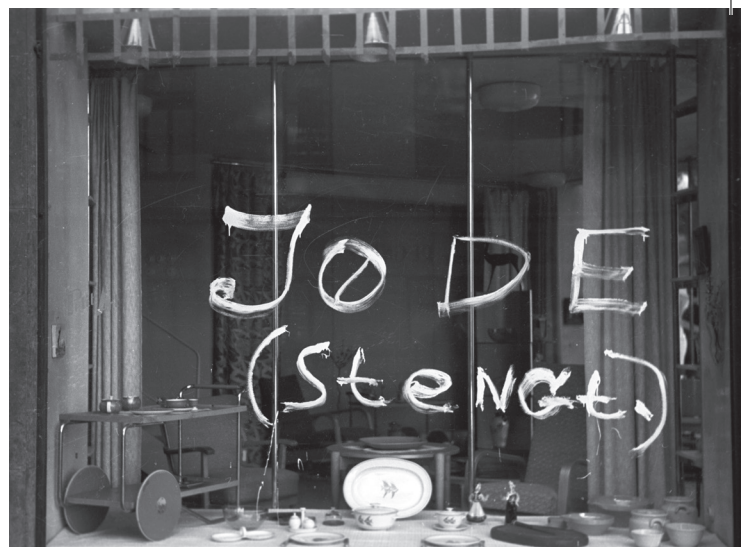

Olmmošvuoigatvuodaid konvenšuvdna

Dus lea olmmošvuoigatvuohta go don leat olmmoš.

Nuppi máilmmesoadi áigge ledje ollu olbmot gillán issoras **vealahemiid** dušše dan dihte go ledje juvddálaččat dahje **doaimmashehttemat**. ON dáhtui sihkkarastit ahte dakkár issoras vealaheapmi ii galgan šat dāhpáhuvvat. Olmmošvuoigatvuođa komitea vuodđudii 30 olmmošvuoigatvuođa čuoggá juovlamánu 10.b. 1948. Dain šattai namma: *Olmmošvuoigatvuodaid konvenšuvdna*. Dat gusket buot olbmuide miehtá máilmmi. Dus lea olmmošvuoigatvuohta go don leat olmmoš. **Beroškeahttá** das gos orut, makkár oskku čuovut, makkár **čerdii** gulat ja makkár duogáš dus lea, de gusket olmmošvuoigatvuođat dutnje.

Máilmmi álbmogiid eallindilit leat dan rájes ollu buorránan, muhto ain dāhpáhuvvet **olmmošvuoigatvuodarihkkumat**. Muhtimat nelgot, earát fas eai oaččo oahpu dahje barggu danne go sii gullet muhtin eará čerdii dahje leat homofiillat. Muhtimat fertejit báhtarit sođiid, diktáhtoriid ja eará dāhpáhusaid geažil. Sii šaddet báhtareaddjin.

Maiddái Norgga juvddálaččat gillájedje vealaheami ja sáddejuvvojedje bargoleairraide.

Ollugat fertejedje baluin fáhkka báhtarit.

vealahemiid

eahpevuoiggalašvuođa

doaimmashehttemat

olbmot geain váilot muhtin doaimmahagat (omd eai sáhte vázzit)

Beroškeahttá

ii beroš

čerdii

olmmoščearda, omd sámit, romálbmot

olmmošvuoigatvuodarihkkumat

ahte olmmošvuoigatvuođat eai čuvvojuvvo

Olmmošvuoigatvuodakomitea galgá geahččat bearrái ahte olmmošvuoigatvuodaid konvenšuvdna čuvvojuvvo miehtá máilmmi. Norga lea geatnegahtton čuovvut olmmošvuoigatvuodaid konvenšuvnna, go sii leat soahpamuša dohkkehan (ratifiseren).

Diehtet go?

...ahte ON lea ásahan mánáide sierra vuoigatvuodaid ja dat gohčoduvvo namain: **Mánáidkonvenšuvdna**. Muhtin dehálaš mánáidvuoigatvuodat leat:

Mánáidkonvenšuvdna

ON lea ásahan mánáide sierra vuoigatvuodaid ja dat gohčoduvvo namain **Mánáidkonvenšuvdna**. Muhtin dehálaš mánáidvuoigatvuodat leat:

Buot olbmot vuollil 18 jagi rehkenastojit mánnán. Buot mánáin leat seamma vuoigatvuodat.

Buot mánáin lea vuoigatvuohta ohppui mii dahká ovddideami vejolažžan.

Buot mánáin lea vuoigatvuohta bajásšaddat.

Buot buohcci mánáin lea vuoigatvuohta dan buoremus medisiinnalaš dikšui maid stáhta sáhtta fállat.

Bargu ii galgga hehttet máná skuvlavázzima ja ovdáneami.

Lea stáhta ovddasvástádus ahte buot mánát ja rávisolbmot dovdet mánáidkonvenšuvnna.

Buot mánáin lea vuoigatvuohta vuoiŋnastit, friddjaáigái ja stoahkat.

unicef

ILO konvenšuvdna nr. 169

ON:a ILO kommišuvdna vuodđudii geassemánu 28. beaivvi 1989:s muhtin konvenšuvdna. Das šattai namma *ILO-konvenšuvdna* nr. 169, ja dat **goziha** ahte eamiálbmogiid vuoigatvuodat galget bissut. Norga **dohkkehii** konvenšuvdna geassemánu 20. beaivvi jagi 1990. Suopma ja Ruotta leat dáid áiggiid digaštallamin galget go dohkkehit soahpamuša.

Sámegiella galgá gullot ja oidnot sihke skuvllain ja muđuid servodagas. Sámi joatka- ja boazodoalloskuvla.

konvenšuvdna

kontrákta, šiehtadus, soahpamuš,

goziha

nanne, mearrida, geahččá bearrái

dohkkehii

geatnegahtii čuoovvut šiehtadusa

dohkkehii

šiehtadusa

Sámi báikenamat galget oidnot
galbbain ja kárttain.

Rádđeviessu Rådhus

Boazodoallu lea sámi árbevirolaš
luondduealáhus.

Norga dohkkehii soahpamuša go sin eamiálbmot leat sámít. Dat mearkkaša ahte ILO-konvenšuvdna guoská Norgga sámii-de. Dán láhkai áigu Norgga stáhta veahkehit sámiid bisuhit, várjalit ja **nannet** daid vuoigatvuođaid. Muhtin eamiálbmot-vuoigatvuohta lea:

Buot eamiálbmogiin lea vuoigatvuohta geavahit, ođasmahttit ja fievr-ridit boahhtevaš buolvvaide iežaset máidnasiid, gielaid, njálmmálaš árbevieruid, jurddašuvugiid, čállinvugiid ja girjjálašvuođa. Sin báikenamat ja nammadanvierut galget bisuhuvvot ja várjaluvvot.

Gávdnojit ollu eará eamiálbmotvuoigatvuođat.

ILO- konvenšuvdna nr. 169 lea leamaš buorre sámiiide danne go dat lea leamaš vuodđun **ealáskahttit** ja nannet sámí vuoigatvuođaid ja sámí kultuvrra. Maiddá eará eamiálbmogat máilmmis atnet ávkki soahpamušas.

ONa Dálkkádatpanela

Muhtin **dálkkádat** dutkit vuodđudedje jagi 1988 ON:a Dálkkádatpanela (Intergovernmental Panel on Climate Change – IPCC). Das leat ollu čeahpes dálkkádatdutkit ja **áššedovdit**, miehtá máilmmi fárus. Sii lohket ja árvvoštallet buot dutkosiid mat dahkkojit dálkkádaga hárrái miehtá máilmmis. Dutkosiid bokte sii árvvoštallet makkár váikkuhusat dálkkádatrievdamis leat máilmmi álbmogiidda ja lundui. Juohke viđát jagi sii almmuhit raportta.

Mii geavahit menddo ollu, ja molsut dahje lonuhit dávviriid dávjá. Dalle fertedit fabrihkat ja fitnodagat buvttadit eambo ávdnasiid ja biergasiid. Fabrihkat ja fitnodagat illudit go olbmot geavahit ja ostet ođđa buktagiid dávjá, go dalle

nannet

dahkat fámmoleabbon

ealáskahttit

eallát fas

dálkkádat

dábálaš dálki, arvi/muohtti ja temperatuorrat dihto guovllus máilmmis, omd lea davviguovlluin arktalaš dálkkádat (buolaš dálvvit)

áššedovdit

olbmot geat dihtet ollu áššis, dás: dálkkádagas

áittan

uhkádussan

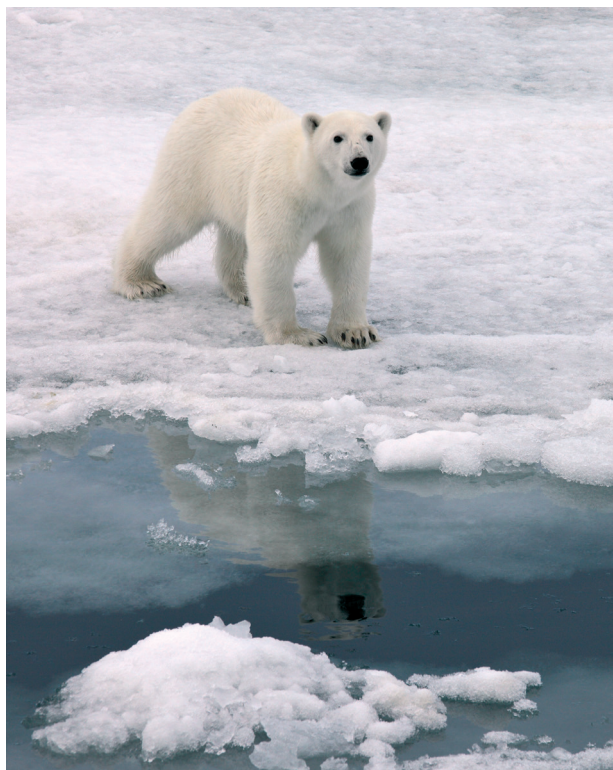
dulvvit

go jogain lea nu ollu čáhci
ahte «govdet» badjel ja dat
golgá dohko gosa ii galgga

sii dinejit ruđa. Muhto buvttadeapmái dárbbasuvvojit ollu olju, minerálat ja eará maid mii bohkat ja viežžat luonddus. Olbmuid lassáneaddji bohkan, čuollan, mátkkošteapmi ja buvttadeapmi dagahit ahte luonddunuoskkideapmi lassána garrasit miehtá máilmmi.

Luonddunuoskkideapmi lea stuorra **áittan** máilmmi álbmogiidda ja sin ássanguovlluide, go dat fas dahká ahte dálkkádat rievdá. Doppe gos dábálaččat lea báhka, šaddá vel báhka-seabbon ja soaitá vel arvi ge jávkat, ja eatnamat goiket ja gurbet. Muhtin guovlluin fas arvigoahtá eambo go ovdal, ja menddo ollu, ja **dulvvit** bilidit eatnamiid. Dalle ii sáhte gilvit biepmu olbmuide, ii ge šibihiidda. Polaid jienjat suddet ja sirkumpolára eamiálbmogiidda ja dáid guovllu elliide šaddá

Ollu fabrihkat luitet áibmui váralaš gássaid mat nuoskkidit luonddu nu ahte polajienjat suddet.

váttisin bivdit njurjuid ja fálláid. Stuorra mearat **ahcet** nu sakka ahte muhtin báikkit ja sullot soitet jávkat čázevuollái. Issoras garra orkánat cuvkejit olles gávpogiid. Mii sáhttit árvidit mo visot dát váikkuhit olbmuide ja sin birgemii.

ahcet

šaddet nu stuorrán

duođašta

čájeha

Ođđaseamos dálkkádatpanela raporta **duođašta** ahte olbmuid garrasit lassáneaddji geavaheapmi ja nuoskkideapmi lea sivvan dasa ahte dálkkádagat rivdet. Raportta lohket visot máilmmi jođiheaddjit, ja dan vuodul sii **ráđđádallet**,

ráđđádallet

ságastit, digaštallet ovtta, ja gávnnaht čovdosa

Thaieatnamis lea arván eambbo ja guhkitáigge go dábálaččat, nu ahte dáluid birra ja geainnut leat dulvan.

Jos arvá menddo uhccán, de goi-
ket ja gurbet eatnamat ja jávrrit.

árvoštallet ja mearridit makkár dálkkádatpolitihka sii galget
bidjat doibmii unnidit nuoskkideami.

ruvkedoaimmaid

*bohkat eatnama ja viežžat/
váldit doppe minerálaid ja
metállaid omd. ruovddi dahje
golli*

Norgga birasdepartemeanttas lea ovddasvástádus ráđđá-
dallat dálkkádatpanelain ja bidjat sin ávžžuhusaid doibmii,
Norggas. Birasdepartemeanta galgá dieđusge fas Sámedik-
kiin ráđđádallat go lea sáhka sámi guovlluin álggahit **ruvke-
doaimmaid** ja eará doaimmaid mat čuhcet sámi guovlluid
lundui.

Sámit mielaset čájeheamen ruvkedoaimmaid ektui.

Ollu ávdnasat maid mii geavahit leat dahkkon oljjus. Danne lea olju hui mávs-solaš ja oljofitnodagat vižžet oljju doppe gos dan fidne vai sii dinejit ruđa. Govas oaidnit ahte sáddos vižžet oljju. Ávdnasat ja kjemikálat maid oljobohkanfitnodagat geavahit sirret oljju sáddos, nuoskkida luonddu eatnamiid ja čáziid. Olbmot geat ášset dákkár guovllus šaddet buohccin ja sáhttet oažžut váralaš dávddaid. Kanada.

Ollu Norgga soalddáhat leat olgoriikkas soahtamin NATO-soalddáhin. Dá Afgha-
nistáanas.

vuodđuduvvui

ásahuvvui ja álggahuvvui

suodjalusáššiin

suodjalit jos buollá soahti

sohpe

šiehtadedje

geatnegahtton

galget, fertejit

soahtefievrruid

*fatnasat, girdit, helikopterat,
guorbmebiillat mat geava-
huvvojit soađis*

oassálastá

lea mieldde

NATO

NATO mearkkaša *North Atlantic Treaty Organization*, ja dat **vuodđuduvvui** jagi 1949. Dat lea searvi mii bargá **suodja-lusáššiin**. Maŋná nuppi máilmmesoađi **sohpe** muhtin riik-
kat ahte sii veahkehit guđet guimmiid jos fas šattašii soahti.
28 Eurohpá ja Davvi-Amerihká riikka leat dán soahpamuša
dohkkehan, ja šaddan NATO-miellahttun. Norga lea leamaš
NATO-miellahttu dan rájes go NATO vuodđuduvvui.

Sin soahpamušas čuožžu ahte sii leat **geatnegahtton** veah-
kehit guđet guimmiid jos eará riikkat fallehit. Riikkat galget
dalle soalddáhiid, **soahtefievrruid**, vearjjuid ja eará soahte-
reaidduid buktit ja oassálastit soahtái. NATO **oassálastá** dávjá

soahtediliide máilmmis. Dalle galgá maiddái Norga sáddet soalddáhiid ja reaidduid daidda riikkaide gos sohtet. NATO bargá ovttas maiddái riikkaiguin mat eai leat NATO-miel-lahtut.

WTO

WTO mearkkaša *World Trade Organization*, dahje Máilmmi gávpesearvi. Riikkat mat leat WTO miellahtut, dahket ovttas njuolggadusaid ja lágaid dasa mo vuovdit ja oastit gálvvuid. WTO geahččá bearrái ahte miellahttoriikkat čuvvot lágaid ja njuolggadusaid. Sii maiddái geahččalit čoavdit gávperiidduid mat bohciidit riikkaid gaskkas.

Ollu bargoolbmot bohtet eará Eurohpá riikkain Norgii. Norggas leat ollu barggut, buorre bálká ja buorre bargodilli.

EO

eaŋgalasgillii: EU

luonddugáhttemiin

*suddjet ja gáhttet luonddu
vai ii billistuvvo ja nuoskki-
duvvo*

čalmmustahttit

oidnosii dahkat, fuomášahttit

raporterejit

diedihit

láhkarihkkumiid

ii čuoovo lága

OECD

Máilmmi riggámus ja demokráhtalaš riikkat leat ásahan searvvi maid gohčodit namain: OECD. OECD mearkkaša: *The Organization for Economic Cooperation and Development*. OECD-lahttoriikkat barget ovtta buoridit gávppašeami riikkaid gaska ja ekonomalaš ovdáneami.

EFTA/EEO

Eanaš Eurohpá riikkat leat EO:a. miellahtut. Muhtin riikkat eai leat das mielde. Dat leat Norga, Liechtenstein ja Šveica. Sii leat mielde muhtin searvvis mas lea namma EFTA. EFTA-leat riikkat mat eai leat EO-lahtut. EFTA lea ožžon lobi leat fárus EEO:s. EEO mearkkaša *Eurohpá Ekonomalaš Ovttašbargo-searvi*, ja lea ásašus mas buot EO ja EFTA riikkat leat mielde vuovdimin ja oastimin gálvvuid guđet guimmiin. Ollu biillat mat vuojašit Norggas, leat bohtán Duiskkas. Daid lea Norga oastán Duiskkas vai olbmot Norggas sáhttet mannat biilagávpái oastit dakkár biilla. EEO-riikkat barget ovtta maiddái dutkanbargguin ja **luonddugáhttemiin**. Olbmot geat ássat EEO-lahttoriikkain, sáhttet friddja johtit Eurohpá riikkaid gaskkas, sihke turistan ja bargin.

Máilmmiviidosáš eamiálbmogiid organisašuvnnat

Máilmmiviidosáš eamiálbmogiid organisašuvnnat barget ovtta **čalmmustahttit** eamiálbmogiid vuoigatvuodaid. Dan sii dahket iešguđet láhkai. Muhtimat čuvvot mielde ja **raporterejit** **láhkarihkkumiid** ON:ii. Earát fas barget riikkaid eiseválddiid

Amazonas eamiálbmot.

Masaiálbmot lea eamiálbmot Afrihkás.

Indiánat, Lulli-Amerihká eamiálbmot. Peru.

Inuihtta-nisu oktan mánáin. Inuihtat leat Ruonáeatnama ja Alaska eamiálbmot.

ovddasteddjiid

*ovddastit sin, leat sin ovddas
čoahkkimis sullasaččat
seammaláganat*

olahit juksat

ektui ja geahččalit oažžut sin rievdadit ja dohkkehit lágaid mat buoridit eamiálbmogiid vuoigatvuodaid.

Sámediggi sádde olbmuid čoahkkimiidda, ja sii leat Norgga eamiálbmoga **ovddasteaddjit**. Sii ovddastit sámiid beroštumiid ja veahkehit eará eamiálbmogiid **olahit** sin vuoigatvuodaid. Norgga sámit barget ovttas Ruoŋa, Suoma ja Ruošša sámiiguin áššiiguin mat gusket buot sámiide.

SÁMIRÁÐÐI
SAMERÅDET
SAAMELAISNEUVOSTO
SAAMI COUNCIL
COIŌ3 CAAMOB

Sámeráði logo.

Máilmmi eamiálbmogat čoahtkanan Áltái. Sii digaštallet mo čoaudit hástalusaid mat gusket buot eamiálbmogiidda. Dakkár áššit sáhttet leat vuoigatvuođat eatnamiidda ja čázádagaide, dahje giella ja oahpahus. 2013.

Eamiálbmot lea álbmot mii lea nu guhká ássan muhtin guovllus ahte dat leat ovddidan máhtu ja diehtaga das mo birget ja eallit luondduin dan guovllus. Máilmmis gávdnjojit iešguđetlágan eamiálbmogat. Sii ássat iešguđet guovllus máilmmis ja danne sin eallin lea mángga dáfus hui sierralágan. Datte leat sis iešvuođat ja dilit mat leat **sullasaččat**. Ollugat sis leat **koloniserema** geažil gillán veahkaválddi, **bággofárremiid** ja muhtimat sis maiddái sođiid ja goddimiid. Riikkaid eiseválddit **navdet** eatnamiid gullat sidjiide, ja ahte sii sáhttet daid ávkkástallat nu go ieža háliidit, **jeaakeahtta** eamiálbmogiin. Dainna lágiin eamiálbmogiid **eallinvuogit** áitojit go eatnamat mat leat sin **birgenláhki**, billašuvvet.

sullasaččat
seammaláganat

koloniserema
*eará álbmot boah-
 tá ja váldá dahje
 geavahišgoahtá
 earáid guovlluid,
 dego livčče sin
 iežaset*

bággofárremiid
*bággejuvvo fárret
 eret iežas ruovttus/
 guovllus*

navdet
oaivvildit, jáhkket

jeaakeahtta
nu ahte eai jeara

eallinvuogit
vuohki mo eallit

birgenláhki
vuodđun birgemii

Dihitet go?

...ahte Norga lea okta dain riikkain olles máilmmis mii addá buot eanemus ruđa humanitára veahkkeorganisašuvnnaide. Dainna ruđain sii sáhttet veahkehit ollu olbmuid geat leat heahtedilis, juohke guovllus máilmmis.

gillámušaid

headi, váivves vásihusaid

johtolagaid

geainnuid ja mádiid

gilvogat

borramuš maid olbmot leat gilván ja šaddadeamen

Máilmmiviidosas humanitára veahkkeorganisašuvnnat

Human mearkkaša *olmmoš*. Humanitára veahkkeorganisašuvnnat veahkehit olbmuid. Sii fáallet heahteveahki jos deaividit luondduroasut ja soadit mat dagahit **gillámušaid** olbmuid ja vahágahttet sin dearvvasvuoda. Luondduroasut sáhttet leat dulvvit, eanandoarggástusat dahje orkánat mat bilidit olbmuid dáluid ja **johtolagaid** ja botkejit elrávnji. Muhtimin goiket ja gurbet eatnamat jos ii leat arván guhkes áigái, ja olbmuid **gilvogat** eai šatta. Dat fas mielddisbuktá ahte olbmot nelgot.

Issoras garra orkána Filippiinnain skábmamánus jagi 2013. Orkána lei nu garas ahte dat njávkastii visot dáluid ja huksehusaid ja bilidii geainnuid.

Dalle leat humanitára veahkkeorganisašuvnnat **válbmasat** vuolgat iežaset **reaidduiguin** dohko veahkehit olbmuid geat dárbbasit čázi, borramuša, biktasiid, ránuid, tealttáid, dálkasiid ja dearvvašvuodadivššu.

Sin bargit sáhttet orrut ja bargat luondduroasuid guovlluin guhká. Sii váldet mánáid eret guovlluin gos sáhtta leat váralaš orrut ja stoahkat. Ovttas guovllu olbmuiquin sii ceggejit skuvláláid jodánepmosit go dalle sáhttet mánát dain orrut. Skuvllas ožžot veahki ja visot dieđuid maid dárbbasit. Go dáhpáhuvet luondduroasut fáhkka, de sáhttet bearrašat **biedganaddat** iešguđet guvlui ja eai šat gávnnat. Humanitára veahkkeorganisašuvnnat veahkehit **bearašlahtuid** gávnnadit fas.

Eanaš máilmmiviidosas humanitára veahkkeorganisašuvnnain leat ossodagat maiddái Norggas.

*Ovddit heahti
ii geahča manjit
headi*

válbmasat
gárvásat

reaidduiguin
ávdnasiiguin

biedganaddat
hádjánit

bearašlahtuid
*bearraša lahtut leat omd
eadni, áhčči, oabbá, viellja,
áhku, siessá*

Gándaš hirpmástuvvan. Buot su ávdnasat ja olles ruoktu leat billašuvvan orkána geažil.

Veahkkeorganisašuvnnat leat sajis dastta. Sii juhket borramuša, čázi ja eará dárbašiid olbmuid geat leat gillán issoras luondduroasuid ja massán buot.

Čoahkkáigeassu – Ovttas mii buoridit máilmmi

ON

ON mearkkaša *Ovttastuvvan Našuvnnat*, ja dat vuodđuduvvui golggotmánu 24. beaivvi jagi 1945. Dat lea máilmmiviidosaš organisašuvdna mas measta buot máilmmi riikkat leat miellahttun. ON galgá geahččat bearrái ja bissehit dáhpáhusaid nu mo olmmošgoddima ja vealaheami. ON šiehtadallá ja čoahkkimastá buot riikkaid eiseválddiiguin. Ovttas sii ásaht lágaid maid buohkat galggašedje čuovvut. Dán láhkai sii geahččalit gulahallat ja buoridit riikkaid álbmogiid eallindili.

ON:s leat mánnga vuolleorganisašuvnna. Muhtimat dain leat olmmošvuoigatvuođa komitea, ILO kommišuvdna ja Dálkkádatpanela. Olmmošvuoigatvuođa komitea goziha ahte olmmošvuoigatvuođaid konvenšuvdna ja mánáidkonvenšuvdna čuvvojuvvojit. ILO konvenšuvdna nr. 169 geahččá bearrái eamiálbmotvuoigatvuođaiguin. Dálkkádatpanela čuovvu mielde ja raportere ON-riikkaide mo dálkkádatriegdan váikkuha máilmmi álbmogiidda ja lundui. Norgga eiseválddit leat geatnegahtton čuovvut ON:a konvenšuvnnaid maid leat dohkkehan (ratifiseren).

NATO, WTO, OECD, EFTA/EEO

...leat **riikkaidgaskasaš** ovttasbargoásahusat mat ovddidit riikkaidgaskasaš ovttasbarggu suodjalusa, ekonomii ja gávppašeami hárrái.

riikkaidgaskasaš
Gaskal riikkaid

Máilmmiviidosáš eamiálbmogiid organisašuvnnat

Máilmmiviidosáš eamiálbmogiid organisašuvnnat čohkkejit eamiálbmogiid ovddasteddjiid miehtá máilmmi. Doppe sii ráđđádallet áššiid ja hástalusaid mat gusket buot eamiálbmogiidda. Dán láhkai sii ovtta sáhttet politihkkáriidda **čalmmustahttit** hástalusaid. Norgga eamiálbmot, sámít, ovddastit Norgga dákkár digaštallamiin ja ráđđádallamiin.

Máilmmiviidosáš humanitára veahkkeorganisašuvnnat

Máilmmiviidosáš humanitára veahkkeorganisašuvnnat fállet heahteveahki olbmuid geat gillájit luondduroasuid, nelggiid ja sođiid. Sii leat válbmašat vuolgit iežaset reaiduiguin vaikko gosa máilbmái. Sis leat mielde buot maid olmmoš dárbbáša dasa ahte birget ja eallit. Norggas leat mánga humanitára veahkkeorganisašuvnna mat leat válbmašat vuolgit go roasut dáhpáhuvvet.

čalmmustahttit

*loktet oidnosii, vai olbmot
fuomášit*

BARGOBIHTÁT

Ohcci

Loga čeahkkáigeasu s 98 ja vástit

1. Maid mearkkaša ON?
2. Maid bargá ON?
3. Namut guokte organisašuvnna mat leat ON vuolde!
4. Maid barget máilmmiviidosas eamiálbmogiid organisašuvnnat?
5. Maid barget máilmmiviidosas humanitára veahkkeorganisašuvnnat?
5. ON:a neahttasiidduin gávdnabehtet Mánáidkonvenšuvnna. Válljehek 5 mánáidvuoi-gatvuoda mat din mielas leat dehálepmosat. Čállet daid čábbát girjaseattet ja ákkastallet iežadet välljemiid ovddas.
6. Gehččet filmma: Avatar. Man birra lea dát filbma?
7. Válljehek muhtin veahkkeorganisašuvnna. Čađahehek bására dahje vuorbevuovdima dahje eará mas oažžubehtet ruđa. Sáddehek veahkkeorganisašuvdnii ruđa maid lehpēt čohkken. Gávnahehek man láhkai din ruđat bohtet ávkin ollu olbmuide máilmmis.

Dahkki

1. Mii lea, ja mo oaniduvvo ON dárogillii? Naba eangalasgillii?
2. Goas jagis lea ON-beaivi? Mo sáhttibehtet ceahkis dan čálmustahttit?
3. Merke ágelinnjaid vuodđologuid mat dán kapihttalis namuhuvvojit!
4. Geahčadehek ON mánáid-neahttasiidduid. Dahket 5 gažaldaga daid siidduin earáide ceahkis. Lonuhehek gažaldagaid ja ohcet vástádusaid neahttasiidduin!
8. Gávnahehek gos máilmmis leat soađit dahje riidu dáid áiggiid. Vižžet olgun geđggiid ja čállet juohke geađgái nama dan riikkas gos lea soahti dahe riidu. Gomihehek geđggiid dađis go riiddut ja soađit nohket.

Dutki

1. Gehččet ođđasiid ja lohket riikka ja guovllu áviissaid juohke beaivvi ovtta vahku. Gávdnovit go áššit gos mánáidvuoigatvuođat rihkkovit? ON:a neahttasiidduin gávdnabehtet mánáidkonvenšuvna.
2. Mannet Sámiráđi neahttasiidduide: Sámi Ráđđi. Gávnahehket gos sin kantuvra lea, gii lea jođiheaddji, goas sii vuodđuduvvojede, maid sii ovddidit ja geaiguin sii barget ovttas.
3. Válljehehket guokte amas eamiálbmoga ja ohcet dieđuid sin birra. Muitalehket earáide ceahkis maid dii lehpet gávnahan.
4. Gávnahehket makkár humanitára veahkkeorganisašuvnnat leat Norggas. Ohcet dieđuid sin birra ja muitalehket earáide ceahkis.

Govvalistu Mii dáppe 3

Sárgosat: Charlotte Helgeland

Kárttat: Gerd Eng Kielland/Kart og grafikk.

Alfavarne: s 48

Arcticphoto.co.uk: s 94

Arianne H Norbeck/Sydvaranger gruver: s 109vgs, 127v

Audestad, Paul: s 970

Ávvir: Áviisanotísat s 67

Bådåddjo/Bodø Kommune: s 133

ČálliidLágádus faksimile: s 13

Deanu joatkkaskuvla s 109bo

Einarsen, Heidi g: s 84b

Engholm, Liv/Turgleder.com: s 128b

European Commission DG ECHO: s 104

Finnmárkku Fylkkagirjerájus: s 80

Getty Images/Mark Ralston: s 89v

Gjengedal, Anders - Visit Norway: s 122

Hals, Bjørn Tore/Rock City, Namsos: s 8bo, 15

Hansen, Britt: s 6, 49

Henriksen, Hallgeir: s 143

Håpnes, Arnold: s 120-121

Haarstad, Bente: s 16b

Interneahhta govva/govat mix: s 26,27, 47, 59, 61, 63, 75, 76-77, 101 (Avatar), 107, 151, 169

Kinsten, Silje Bergum: s 105gs

Lofotfisket Mars 2011 (Facebookprofila) Govvejeaddji ii dovddus: s 106b

Løken, Ole Hansen/Domkirkeodden/Digitalt museum: s 114b

Maidnosat: s 21vo (govvejeaddji ii leat dovddus), s 32 (omega), s 29: Tine, Andreas Kalvig /Abanti, s 41 Beiersdorf.

Mortensen, Robert/FD: s 83

Nilsen, Katrine Trane: s 8gs, s 12

Noras govvavuorká: s 128v

Norddal Kommune: s 114v

Nordsletta, Svein: s 115, s 126, s 130

NRK: s 89b Åse Pulk, s 95 Oddbjørg Hætta Sara, s 143 Roar Jensen

Oldeide, Erlend Błaalid: s 113

Olsen, Torgrim Rath: s 21vg

Panoramico.com: s 124b, s 125 (govvejeaddjit eai dovddus)

Pettersen, Charles: s 145

Samediggi: s 18

Samfoto: s 91 Leif Gabrielsen, s 110gs Ole Åsheim

Sarre, Hilly: s 16v

Sewell, Ian: s 105b

Shutterstock: 6: SS/Britt Hansen, 17, 20,21bo, 42, 43, 53, 54,

62, 64v, 66,67v, 70,71,73,78, 79, 86,87,88,93, 102b, 106gs, ogs, vg, 108, 109bg, bgs, bo, vg, 110bv, 111bvg, 112, 129, 134, 136b Anton Chalakov, v, 137, 138, 139, 140, 1410, 144bg, vg, vo, 147, 152, 153, 154, 155bg Bartłomiej Maierowski, bo, gs, v, 156b John Bill, gs: Gilles Paire, 157b Vipavlenkoff, v chinahb-zyg, 158, 162-163 fpolat69, 164 fotostory, 165g Vlad Galenko, o Paskee, s 152.

Scanpix: s 19 Knut Falch, s 21gb Berit Roald, 64b, 67b, 81, 90, 96 Harald Henden, 97 g Harald Henden, 135, 141g, 142, 146, 156v, 166 Per Tormod Nilsen

Solbakk, Mihkku: s 56-57

Solvang, Olav: s 84v

Statoil: s 102v Harald Pettersen, 106vo, 109vo ja 119 Øyvind Hagen

Sveen, Arvid: s 8bg, s 14

Saastamoinen, Minna: s 8v, 9, 11, 82, 111vo,

Tana Fysikalske: s 33

Trym Ivar Bergsmo: s 127b

Urheim, Erling: s 10

Walk, Ansgar: s 105v

Aadland, Camilla: s 106gs

Čálliidlágádus ii leat lihkostuvvan buot govvaoamasteddjiin oazžut oktavuoda. Jos dán girjjis fuomášat gova maid don oamastat, de áinnas váldde minguin oktavuoda. Mii máksit dábálaš govvahonorára govaid ovddas.